

$\frac{117}{13}$

अथ विद्वन्मोदतरङ्गिणी

Vidmond Tarangani

चिरंजीवभट्टाचार्य प्रणीत

११७
१३

११७
१३

॥ अथ विहन्मोक्षरंगिणी प्रारभ्यते ॥ शुभमस्तु ॥

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ तमेगणाविनाशिनीसकलकालमुद्योतिनीधरात्तलविहारिणीजडसमाजविद्वेषिणी॥ कलानिधिसहायिनीउसद
 लोलसोदामिनीमदंतरविलंबिनीभवतुकापिकादंबिनी॥ १॥ दक्षोदक्षोपमेयःसमजनिजनिनारंभसंभावनीयोरक्षोविक्षोभमतिः
 प्रथितजनपदोरक्षितोयेनगौडः॥ यस्याशीर्वाददूर्वादलकालितशिरवोभूपतेर्यज्ञयूपः संजातोनेकप्रारवःस्फुटमिवनिगमोव्यासतो
 व्यासमासः॥ २॥ उल्लयोरैक्यात्यक्षेजलं। कृष्णपक्षेजडादैत्याः। भावप्रधाननिर्देशात्सहायःसहाय्यवतीअत्रापिगोपीलक्ष्यतेकादं
 बिनीशब्देनक्रियादक्षस्यदक्षस्यराठापुरनिवासिनः॥ सोजन्यजनिताकीर्तिर्गौडदेशमपूरयत्॥ ३॥ तस्यकाश्यपगोत्रस्यकश्यपस्ये
 वसंततिः॥ प्रचुरागौडदेशीयकुलीनायसरामवत्॥ ४॥ ब्राह्मण्याचारधाराचरणसंवशोहंसनूपोस्यवंशोकाशीनाथोऽष्टमोस्मात्सर
 मजनिविनतोगेषुचब्राह्मणेषु॥ येनानीयप्रयत्नाद्भिन्नचरणरजोमूर्ध्निविन्यस्तमात्रं पुत्रादेरत्रसिधौषधमिवसहसानेकरोगांज
 हार॥ ५॥ अथतस्यत्रयःपुत्राजाताःपितृपरायणाः॥ राजेन्द्रराघवेन्द्रश्चमहेन्द्रश्चेतित्रैकमात्॥ ६॥ सामुद्रकेसोथसमुद्रकल्पःसा
 मुद्रकाचार्यइतिप्रसिद्धिः॥ लेभेनूणामाकृतिदर्शनेनफलंवदन्भूतभविष्यदादि॥ ७॥ तेषामेषगुणोत्तमःसमजनिश्रीराघवेन्द्रः
 कृतीबाल्येधीत्यसमस्तशास्त्रमभितःसिध्वांतवागीशतोवागीशप्रतिमोवभूवविजयीवादेशुविद्यावतां॥ यस्यास्याद्यसरस्वतीरस
 + बाल्येयंसमुदीक्ष्यलक्षणयुतंतातो नुरक्तोभवेत्॥ लेभेषोडशवार्षिकःकृतिमतामानंदहंदांकुरोभट्टाचार्यशतावधानपदवीयस्तीर्णविद्यार्णवः॥ ८॥

३ अतोभिधानेन शतावधानो बभूव लोके विदित प्रभावः ॥ अनन्यसाधारणशक्तिशाली संख्यावतां संसादिमाननीयः १२+३

सुधाधारे कस्तारागिरो मूर्धादोलनशालिनो हि कव्योगायंति नित्यं यशः ॥ ९ ॥ एकैकमेकैक कविप्रयुक्तं श्लोकं स्थितं वर्णमयं व्यवस्थं ॥ आ
कण्यतत्संख्यमथ प्रयुक्ते स्वयंकृतश्लोकगतं च वर्णं ॥ १० ॥ रीत्यानया श्लोकशती कवीनां शतस्य निर्वक्तव्यधारयित्वा ॥ समस्य या पूर्तिम
तीमथेतत्स्वयंकृतश्लोकशती तथैव ॥ ११ ॥ श्रुत्यर्थसार्थानवबोधहेतोर्महांधकारे पततां विहाय ॥ संचारहेतोर्विद्विक्त्रियाये मंत्रार्थदीपं ५
कृतवान् कृतीयः ॥ १२ ॥ नानाव्यवस्थाभ्रमवंतं मंतर्विद्वद्विचारोच्चले दुत्तरं ॥ यः कालतत्त्वाणं वमुत्तरीतुरामप्रकाशं निबन्धसेतुं १४
यस्य च कविद्वयकृतमेतच्छ्लोकद्वयं ॥ अहं हरिर्हरः सिधेरवलंबसस्वती ॥ सप्ताष्टतावधानस्त्वमवतीर्णसरस्वती १५ ॥ पुंरूपादरणीसा
सादवतीर्णसरस्वती ॥ जितः शतावधानो तो विष्णुना पि न जिष्णुना ॥ १६ ॥ किंच ॥ अधीयान्मुद्दिश्य चाध्यापकोयं भवानंदसिंहा
तचागीशकुचे ॥ अयं कोपि देवो न वद्यान्निविद्याचमत्कारधारामपारां विभर्ति ॥ १७ ॥ तस्मादहं समुत्पन्नो महापुरुषतः पुमान् ॥ धामे
कनिधितः सूर्याकिरणैककुणो यथा १८ ॥ विचार्य तारणं च त्रं पितामे करुणा परः ॥ मन्नामरामदेवेति कृतवान्नामकर्मणि १९ ॥ ना
मैव संबोध्य जनः कथायां यदेतमाकारयित्वा तदासीत् ॥ तात्ता यजो मामतिवत्सलत्वात् चिरं चिरं जीवितया जुहाव ॥ २० ॥ सोहंपुरः सम
धिगम्य पितुः प्रसादं ब्रह्मेकतागतवतः शिवराजधन्याम् ॥ यत्नादधीतमनधीतमथापिशस्त्रमध्यपयामि निभृतं निपुणं विचार्य २१

विष्णोन्त०
२

न्यायादिशास्त्रेषु मया कृता ये काव्येषु ये वारुचिप्रबंधाः ॥ भवन्ति विद्यासूक्त्या सुयासुये ॥ ये बुधाः सत्प्रतिपत्तौ ॥ २२ ॥ संप्रत्यसौ स
र्वमहीश्वराणां पंडितानां मपि सन्मतीनां ॥ विलासहेतोरथ पंडितानां विरच्यते कोपिमया प्रबंधः ॥ २३ ॥ पुनः पुनः पंडितमंडलीनां
याचेययाभूरपिमंडितेयं ॥ मात्सर्यमुत्सृज्य कृतिममैतां सर्वभवंतोपि विच्छोकयंतु ॥ २४ ॥ जाने कदाचिदपि नैव शिवस्वरूपात्ताता
त्परं परमदैवतमन्यदत्र ॥ तस्मादिमां कृतिमिहाद्यतरंगिणीं त्विपाद्ययत्नचरणयोः परिकल्पयामि ॥ २५ ॥ एतां मदीयाम
वगाद्यसम्यक्तरंगिणीं शुद्धधियो मनुष्याः ॥ विद्यार्णवालोडनमंतरेण भवंतु षट् शास्त्रमतप्रवीणाः ॥ २६ ॥
द्वैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोद्बुद्धबुद्धिश्च लोभहाचार्यमतावधानइतियोगौडोद्भवो भूतकविः ॥ विद्वन्मोद
तरंगिणीं ननु चिरं जीवेत तज्जन्मना शास्त्रेयोरचितोचितः प्रथमकस्तस्यास्तरंगो गतः ॥ २७ ॥ ॥ ७७ ॥ ७७ ॥
॥ ७७ ॥ इति श्रीचिरंजीवभट्टाचार्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यां प्रथमस्तरंगः ॥ ७७ ७७ ७७ ७७ ७७ ७७ ७७ ७७

२ अथ समाह्वयः पुरुषोत्तमपुरोहितादयविहोसः क्रमशः प्रविशन्ति स्म ॥ तत्र प्रथमतः प्रविशन्तं वैष्णवमालोक्य कोयेकः सकलज्ञानाभिज्ञो
 विदिनपरमतत्त्वो निजगदे प्रभुं प्रति ॥ आनासमूर्ध्नि लको बद्धुः शरवचक्रपद्मांकिते ज्वलवपुर्धृतपीतवासाः ॥ कंठे ललामलुत्तसीस्त्रजमा
 दधानः श्रीमानयं हरिकथा कथयन्तु पैति १ प्रविश्य च वैष्णवः ॥ ईषन्मीलितलोचनो दृढतर प्रागल्भयोगासनो यद्ब्रह्मादिसुरेन्द्रवन्दितपदः
 शंभुः स्वयं ध्यायति ॥ वैकुण्ठैकनिकेतनं जगदभिव्याप्य खितं लीलया तद्ब्रह्माख्यवपुः सदैव मुदितं तच्चित्तमालम्बतां ॥ २ इत्युच्यते ॥ अथायां
 तं शैवमालोक्याह सः ॥ श्रीमानसावेति जटा लमौलिव्याघ्रत्वगालं विनितं वभागः ॥ विभूति संभूषितभास्वदंगोरुद्राक्षमालाके लितोर्ध्वदे
 हः ३ प्रविश्य च शैवः ॥ यंगयन्ति सदा समस्तनिगमाध्यायेति योगिनो यस्याज्ञामधिगम्य देवतगणाः कुर्वन्ति सृष्ट्यादिकं ॥ सोयं त्वाम
 वतानिराकृतिरपि त्रातुं जगत्साकृतिर्ध्यायेत्स्वयमेव सर्वजगतां शिक्षाकरः शंकरः ४ इत्युच्यते ॥ अथायां तं शाक्तमालोक्याह सः ॥ जया
 पुष्पं मूर्ध्नि स्त्रजमुरसि मल्लीसुमनसां ललाटे प्यारक्तं तिलकमनुलिप्तं मलयजं ॥ दधानः सानंदं निजहृदि परब्रह्ममहिम्नि समायातः साक्षा
 दपरइवराकापतिरयं ५ प्रविश्य च शाक्तः ॥ यामासाद्य विधीयते हरिहरब्रह्मादिभिर्देवतैः स्वीयं स्वीयमतीव दुष्करतरं कर्म क्षणां ली
 लया ॥ सादुर्गाभिवरीतिभीतिशमनी लोकत्रयत्रायिनी भूयाद्ः प्रतिपूषदलिनी चांबाफलो लुसिनी ६ इत्युच्यते ॥ अथायां तं हरिहरादे

वि० दत्तर० णी०

४

२२ इत्युचे अथायांतमायुर्विदविदमालोक्याहसः॥ वैद्यो नवद्युः स्वगुणैरगाधैः सिंचन्निवेदुः सुधया जगंति॥ स्फुरदुजामायुरिव प्रदी
प्तो व्याधेरतिव्याधिरिवायमेति॥ २३ आगत्य च सः॥ प्रजाचकोरायित हृद् मृगां क हृपेश कामेश्वर तुल्यमूर्ते॥ स्वस्वस्त्युत्ते सवैरसायनि
त्यमर्थे कचिन्तामणये नृपाय २४ इत्युचे अथायांतं वैयाकर मालोक्याहसः॥ आलापकालापक दुर्गसिंहोयः काशिकायामपिकाशके
शः॥ शेषावतारः श्रुतपूर्वकीर्तिः सखैर्वैयाकरणोभ्युपैति २५ आगत्य च सः॥ आख्यातकीर्तिचयतद्वितसर्वलोकसत्कर्मकारकसमासनसं
निषमः॥ सत्संधिहृद्वपरोद्धत दुर्गसिंहविक्रान्तिमहिषहपाणिनिविष्टभारं २६ अथालंकारिकं महाकविमालोक्याहसः॥ वृत्तरीतिक इत्युचे
तनेकदक्षिणोगद्यपद्यरचनाविचक्षणः॥ एष पश्य पुरतो महाकविर्नर्तयं निवसमेतिभारती॥ २७ आगत्य च सः॥ शृंगारहास्यमहद्वज्र
रोद्वीराः संप्राप्य कालमुचितं भवतो भवेयुः॥ किंचिद्विषांगिरिदरीविनिवासभाजांबीभत्सभूरिकरुणाभयशान्तयः स्फुः॥ २८ ॥
इत्युचे अथायांतं चार्वाकमालोक्याहसः॥ संमार्जितक्षितिन्यस्तपादोत्तिंसाभयादयं॥ चार्वाकौत्रसमायातिसमुल्लुचितमूर्धजः २९ ॥
आगत्य च सः॥ देवानर्चय संचय प्रतिदिनं पुण्यानि जन्मांतरे भोगाय प्रयतो महाक्रतुविधोः स्वर्गाय हिंसां कुरु॥ इत्युचैव कवंचनोत्पथग ॥ ४ ॥
ताबुद्धिस्त्वदीयाचिरादप्रत्यक्षपदार्थसार्थरहितं पञ्चानमारोहतु ३० इत्युचे अथ सोपहासं सर्वसामाजिकाः॥ आः पापोयं दुरात्मा

विद्वं०६०जी०

३

तवादिनमालोक्याहसः॥अयमितस्कलसीदलमालयाकलितभस्मललामकलेवरः॥हरिहरोरारणीकरवाणिताधितिविभावनभाषणत
त्यरः ७ आगत्यचसः॥ब्रह्माविष्टमनाःसदैवकमलासक्तोविषादाविभुःकावासोथविभूतिमान्गिवराधरोभयाबलुभः॥सर्पाधीश
धरोविपुंगवचरोलोकत्रयानंदकोमूयाहोहृदयंगतःप्रतिलवंकुणोथवाशंकरः॥८॥इत्युच्ये॥अथायांतंयेशेषिकदत्तहस्तावलंब
ननैयायिकमालोक्याहसः॥परिकल्पिततर्कपरंपरयाविदुषःकलयस्तुणतुल्यतया॥अयमेतिगिरामधिदेवतयासाहितोरसने
परिखेलितया ९ आगत्यचसः॥यःसृष्टिस्थितिसंहर्तावित्तनुतेब्रह्मादिमूर्तित्रिकैर्यस्याधीनतयास्थितानिसदसत्कर्मण्यपि
प्राणिनां॥नित्येच्छाकृतिबुद्धिमानथपरोजीवात्परात्मास्वयंसेयंयोवेदधातुपूर्णमचिराचेतोगतंयद्भवेत् १० इत्युच्ये॥अथायां
तंमीमांसकमालोक्याहसः॥वेदार्थसार्थेपुगतांधकारोदृढब्रतोयज्ञगृहीतदीक्षः॥असौददत्कर्मविधानशिष्यांसमेतिशिष्ये
षुशुशिक्षितेषु ११ आगत्यचसः॥येनाभवत्तमखोधिपतिःसराणांयेनाप्ययंदिनकरोधिपतिर्ग्रहाणां॥त्वयेनभूमिवत्
येधिपतिर्नराणांतस्मिन्पुनर्भवतु कर्मणितेप्रयत्नः १२ इत्युच्ये॥अथायांतंवेदातिनमालोक्याहसः॥पोताधिरूढोभुवनांबु
राशौसमस्तभोगैकनिरस्तचेता॥अस्मान्परित्रातुमयंपुरस्तात्काषायवासाःसमुपैतिदंडी १३ आगत्यचसः॥यस्मिंस्त्रेता

रि

३

स

क्यमेतन्महसिदिनपतेर्वारिवद्भामानंत्वंचाहंवाचमिथं व्यवहरतियदज्ञानतःसर्वएव॥विज्ञानानंदरूपंविमलमविदिनंसर्वगाम्यद्वितीयंनित्यं
चापेक्षमायाकलयतुसहसातद्भवत्स्वत्वरूपे १४ इत्युच्ये॥अथायांतोसारव्यपानंजलैवेतारौवीक्ष्याहसः॥इमावुभावुन्नरकायमांसलो
वधोयतनेवविशुद्धतांगतो॥समानभावोसितानिर्मलैक्षणैःसमागतौधामनिधिसुयोगिनौ १५ आगत्यचसः॥पद्मपत्रांबुनिर्लेपपुरुष
स्यातुकारिणी॥प्रकृतिस्तेमहत्तत्वंसंवर्धयतुसर्वदा॥१६ धूमन्याफणिनिभायांशिवमुपगतायांयआनंदभरः॥भवतिसएवसत
तंसमनुभूयतांभवतापरः १७ इत्युच्ये॥अथायांतंयोराणिकंवीक्ष्याहसः॥प्रवाचकोसोप्रवरःप्रवृत्ताजिह्वायसेसर्पिकथाप्रवाहः॥
प्रशांतचेताधृतशुद्धवासाःसमागताःसंततधर्मकर्मा १८ आगत्यचसः॥वेदायेनसमुत्पन्नावसुमतीपृष्ठेधृतायुधृतादैत्येशोनरवरे
र्हतःफणिपतेलोकंबलिःप्रापितः॥क्ष्माक्षत्राजगतीदशास्यरहितामाताकृतारोहिणीहिंसादोषवतीधराययवनापायात्सनाराय
णः १९ अथच ईशःसरकादशाधाविभक्तोदुर्गोसहस्राकृतिसंविभक्ता॥पयोनिधेरुद्रतरत्नपूरसमानिरत्नानितुवातनोतु २०
इत्युच्ये॥अथायांतंज्योतिर्विदमालोक्याहसः॥ज्योतिर्विदेषदितास्थितकालतत्त्वःसत्त्वानुकंपनकृतेकृतहरहादिः॥ज्ञाननेक
विधभूतमविष्यदादि सर्वज्ञकल्पपरिकल्पितधीरुपैति २१ आगत्यचसः॥सूरःशरपदंरुचिंहिमरुचिःसन्मंगलंमंगलोबोधंबो
धनआतनोलुललितावाचश्चवावस्पातिः॥काव्यःकाव्यकलाकलापनिरतिमंदोद्विषन्मंदतादुर्वतेषुतमस्तमोजयकरीकेतुश्चकेतुश्रियं॥

यविधिप्रोदुदबुद्धिभुतोभट्टचार्यशतावधानइतियोगोडोडुवोभक्तविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणीननुचिरंजीवेनतज्जन्मनाशास्त्रेयारचिता
 द्वितीयपदवीतस्यास्तरंगोगतः ॥ ३५ ॥ ६२ ॥ ॥ इतीश्वीचिरंजीवमहायुक्तविद्वन्मोदतरंगिण्याद्वितीयस्तरंगः २ ७ ७
 ३ अथतार्किकः सादोषं ॥ कथमहोकिं ज्ञेयसमवान्स्वमतपरिकुर्वेनेव ॥ पश्य ॥ अभाषयन्नेवनिजोक्तदोषानन्योक्तिमुक्तातरलीकरोषि म
 असुंदराक्षोयमितिब्रुवाणकाणोहिहास्यास्पदतामुपैति ॥ अथचार्वाकः ॥ स्वगतं ॥ आः युक्तिधारावर्षिणामस्माकपुरतः प्रचंडसमी
 रणइवायमुपस्थितः ॥ इतिचिंतयन्नेथाह ॥ आकर्ण्यतावन्मतमस्माकं ॥ तथा ॥ अन्यवादोमाध्यमिकानां ॥ क्षणिकज्ञानवादोयोगाच्चा वि
 राणां ॥ ज्ञानाकारानुमेयक्षणिकवाद्यार्थवादः सौत्रांतिकानां ॥ क्षणिकवाद्यादिवैनाशिकानां ॥ देहात्मवादः श्वार्वाकानां ॥ देहातिरिक्तदे धर्वा
 हपरिमाणवादोदिगंबराणां ॥ एवंषट्प्रस्थानानि ॥ तेषामयंसिधांतः ॥ नस्वर्गेनैवजन्मान्यदपिननरकोनायधर्मो न धर्मः कर्तानैवा
 स्यकाश्चित्प्रभवतिजगतोनैवमर्तोनहर्ता ॥ प्रत्यक्षानान्यमानंससकलकलभुकदेहभिन्नोस्तिवाश्चिन्मिथ्याभूतेसमस्तेषुनृपवतिज
 नः सर्वमेतद्विमोहात् २ किंच ॥ अहिंसापरमोधर्मः पापमात्मप्रपीडनं ॥ अपराधीनतामुक्तिः स्वर्गोभिलषिताशनं ३ स्वदारप ५
 रदारेषुयेथेष्टविहरेत्सदा ॥ गुरुशिष्यप्रणालीचल्यजेत्सहितमाचरन् ४ तार्किकः ॥ सोपहाससाधुरेसाधुयदिप्रत्यक्षानान्यमानं

तर्हि ॥ भवादृशोद्वेगविदेशमागते चरंतुवैधव्यविधानमंगना ॥ अदर्शनेनैवयतः शरीरिणांविदेशयातस्यमृतेत्यतुल्यता ५ चार्वाकः
 अहोमृतस्यनपुनर्दर्शनमितिनिश्चयः ॥ शरीरादिनाशस्यस्वयमेवसाक्षात्कृतत्वात् ॥ विदेशंगतस्यतुपुनर्दर्शनसंभावनास्तीतिन
 साम्यं ॥ तार्किकः ॥ भवत्वेवंपरंतुविदेशंगतस्यमृतेसंभावनाकथमर्तनभवति ॥ चार्वाकः ॥ पत्रादिद्वाराधिगतवार्तानांकथमर्तः ॥
 तार्किकः ॥ आगतमेवतर्त्यनुमपिप्रमाणयत्तदीयलिप्यादिनाजीवितस्यानुमानेननार्तिभवतीति ॥ एवंशब्दस्याप्यप्रामाण्येनआसवा
 क्यादौविश्वासाभावान्निखिलप्रवृत्तिनिरोधस्यात् ॥ स्याच्चमवादृशांमूकतैवश्रेयसीतिशब्दोपिप्रमाणत्विनस्वीकार्येवश्रीमद्भिः ॥
 चार्वाकः ससोभं ॥ भवतुनामानुमानशब्दयोरपिप्रामाण्यं ॥ तथापिकथंभवतामीश्वरादिसिद्धिः ॥ तार्किकः ॥ कार्यद्वैरनुमीयतेस
 भगवान्कार्यवसृष्ट्यादिकं नास्तेचेदयमीश्वरः कथमहोसृष्ट्यादिकंजायते ॥ चार्वाकः ॥ कास्त्रेष्टोपरिवेदनायदिपुनः पित्रोरपत्यो
 ड्वयः कुंभाद्याः प्रभवतिसंततममीतत्तत्कुलात्तादितः ॥ तार्किकः ॥ सत्यंरस्यं ॥ कर्तारौपितरोक्तस्यकलशादीनांकुलात्तादयः
 कर्तारोह्यथातथास्तिकतमः कर्तावनेशाखिनां ॥ चार्वाकः ॥ जायन्तेस्वतएवतेस्वलुयथास्वेदोड्वाः प्राणिनः ॥ तार्किकः ॥
 स्यादित्येतद्वेदितैवपितरोपुत्रः स्वतोजायतो ॥ ७ चार्वाकः ॥ केषांचिद्देहिनामयंस्वभावोयत्स्वपुरुषसंसर्गादेवोत्पत्तिर्य

भामानुषपशुपश्यादीनां ॥ केषांचित्सुनर्विनैवशुक्रशोणितसंनिपातेनस्वेदादिनायथामशकादीनां ॥ केषांचित्सुनःशुक्रशोणित
संनिपातेनतद्वातिरेकेणचयथावाश्चिकादीनां ॥ केषांचित्सुनर्वाजिभूमिजलविशेषसंसर्गेणैवयथातरुगुल्मलतासस्यादीनां ॥
तथाहि ॥ काननवासिनामपितेषांयदुल्लयापतितामितबीजवारिद्वारिस्थितिसंसर्गादबाधेवोत्पत्तिरितिस्वभावएवविलक्ष
णानेककार्योत्पत्तौकारणं ॥ तार्किकः ॥ सत्यंस्वभावएवायं ॥ परंतु ॥ समाहितः केलिमहीमहीरुहांप्रसेचनार्थंघटकोयथांबु
नः ॥ तथास्तिर्कोरण्यकृतेपयोमुचामचेतनानांघटकः सचेतनः ८ किंच ॥ असौस्वभावः स्वस्वरूपः कश्चिदपरोवा ॥ स्वपद
वाच्येपिदेहस्तदन्यावा ॥ नद्यः तत्राद्यमादायस्वस्यैवस्वंप्रतिकारणत्वप्रसंगात् ॥ नांत्योद्वितीयमादायभवन्मतेदेहभिन्नाभावा
त् ॥ यदिदेहभिन्नोपिकश्चिद्विलक्षणः सकलकार्यकारीस्वीक्रियतेतर्हि स एवास्माकमीश्वरः ॥ अतएव न द्वितीयोपिपक्षः ॥
यद्वयमपिदेहव्यतिरिक्तमखिलविलक्षणकार्यकारिणमीश्वरमेवब्रूमः ॥ चार्वाकः ॥ इयानेवावयोर्मतविभेदः ॥ यद्भवानीश्वर
मेकंनित्यंदेहादिव्यतिरिक्तं विलक्षणाखिलकार्यकारिणंब्रवीति ॥ अहंपुनर्लक्षणसकलकार्यकर्तृन् अनित्यान्देहादिव्यतिरि
क्ताननंतानंगीकरोमि ॥ तार्किकः सहासं ॥ धन्याभवंतोयदनंतकर्तृननंतकार्यप्रतिकीर्तयन्ति ॥ वयंवदामः खलुसर्वकार्यकर्तारि

॥ ६ ॥

वि

कासौकुतआगतइतिप्रकटंजगदुः अथचार्वाकः आः पापोहंसवंतः पुनः पुण्यशीलाः येनिरर्थकंघ्नन्तिपश्यन् ॥ मीमांसकः सादोपं
स्वर्गीगतिः कलुहत्तस्य पशोश्चतस्य त्वयेति देवतगणाः पारिवारवर्गेः ॥ स्वस्यापिवाञ्छितफलानिभवन्तिनृनंपापायकेभवन्तिताद्विधिजातहिं
सा ३१ चार्वाकः आः व्यामोहः स्वर्गः कुत्रचकुत्रदेवतगणः कुत्राथजन्मांतरं ॥ मीमांसकः ॥ हेहोवेदपुराणमध्यविलसद्भूतानि किं नि
दसि ॥ चार्वाकः ॥ प्रामाण्याकिमुयातिवंचककृतावेदाः पुराणादयोयेचांतीद्वियसर्ववस्तुकथयावंचेति सर्वजगत् ३२ मीमांसकः ॥ कथम
होयिनेवकर्मस्वरवदुःखादिभागीपुरुषः ॥ चार्वाकः ॥ अहो कुत्रकर्मकेनदृष्टंकदाकेनवोपार्जितं जन्मांतरेकृतमितिवेत्तेदेवनास्तिप्रमा
णाभावाल्लुक्स्वरवदुःखादिवपुनः प्रवाहधर्मतयाशरीरिणां अनियतं वस्तुतो जगदेतदसदितिसर्वमिदंभ्रमएव इत्याकर्ण्यसचकिते
तर्ष्णीभूतेमीमांसके वेदांतीप्राह अहोजगदेतन्निश्च्येति सत्यमुक्तं श्रीमद्भिः परंत्वेकं ब्रह्म सत्यभूतमास्ति यास्मिन्नेतन्मृषाभूतमपिसत्यत
याप्रतिभाति चार्वाकः साधुसाधुकिंचिन्मममृतं प्रविष्टोसि परंतुकीदृक्तदुःखभवतो वेदांती क्रियाहीनमनाकारं निर्गुणं सर्वगं महः
तद्ब्रह्मपरमानंदमवाप्नुनसगोचरं ३३ चार्वाकः ॥ जगन्मृषेवेतिभवन्मतेचेत्किंकल्प्यतेब्रह्मनिरर्थकं तत् आकारशून्येनगतक्रिये
णकर्तृमेतेनकिमस्ति लोके ३४ इत्याकर्ण्यसचकितेवेदांतीनिसास्मितं सर्वतार्किकमुरवमवलोकयन्तिस्म हेताहेतमतादिनिर्ण

य

७

श्री

प

रमेश्वरः प्रभुनवासर्गस्थितिध्वंसकृन्वित्योनित्यमतिर्गतिसुभृतांकुर्यान्नगन्मंगलं ॥ जेतारो वयमद्यनास्तिककुलप्रध्वंसनादृपिणी
जीर्यामः सहसापरानपि पराभूतास्तदीयेच्छया ॥ १४ ॥ १५ ॥ हेताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोदुब्धबुद्धिभूतो महाचार्यशतावधानद
नियोगोडोद्भवो भूतकविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणी ननु चिरं जीवेन तज्जन्मना शास्त्रेयारचिता तृतीयपदवी तस्यास्तरंगो गतः ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ इति चिरं जीवन्महाचार्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यां तृतीयस्तरंगः ॥ ॥ अथ प्रभुणा दिष्टो वैशेषिकमतस्कां दीने
यायिकः स्वमनमाह ॥ इव्यंगुणः कर्मततः परस्ताज्जातिविशेषः समवायनामा ॥ भावाः षडेते कथिताः पादार्थाः सप्ताथयेते
स्युरभावयोगात् १ महीजलधाममरु नभांसिका लोदिगात्माथ मनो न वैव ॥ इव्याणियुक्त्या कथितानि तानि नित्यान्यनित्यान्यपि
भेदपूर्व २ अथोचतुर्विंशतिसंख्ययोक्ता गुणा अमी नूपरसोचगंधः ॥ स्पर्शोश्च संख्या परिमाणनामा पृथक् संयोगविभागसं
ज्ञाः ३ परत्वापरत्वे पुरुषद्वयत्वे ततः स्नेह संस्कारधर्मा अधर्माः ॥ अथोशब्दबुद्धीस्वरसंदुःखमिच्छा तथा द्वेषयत्नाभिधानावपी
ति ४ कर्माचोत्क्षेपनामधेया वक्ष्ये पृणा कुचनसंज्ञा कानि ॥ प्रसारणारब्धगमनाभिधेयं च वैवगत्या भ्रमणादित्यामः ५ पराप
सारव्यसमवाय्यभेदं द्विधेव सामान्यमिदं तु नित्यम् ॥ नित्याविशेषाः बहुबोधानित्य एकः प्रदिष्टः समवायरूपः ६ ८० नमस्वदेताः

शिर

ते
व

परमाणुरूपाः नित्या अनित्या ह्यणुकादिरूपाः ॥ पंचापिनित्या गगनादयो मीमनोषेण विभवः परेतु ७ कार्यात्मकास्ते विविधाधरा
वादेहोदियेस्ताद्विषयप्रभेदात् ॥ भुवः शरीरं सितिलोकवर्ति स्याद्यो निजापो निजभेदभिन्नं ८ द्विधा भवत्येव जरायुजाडजप्रभेदमासा
द्यसदैवयोनिजं ॥ नृणां पशूनां च वपुर्जरायुजंतदंडं पन्नगमीनपक्षिणां ९ अयोनिजाः पुण्यविशेषभाजो महर्षयः पातकिनोपि कीटाः ॥
तदिदं द्रियं घ्राण मथो मृदश्म महीरुहाद्याविषयाः प्रदिष्टाः १० शरीरतानास्ति महीरुहेषु जीवाश्च यत्ने विविनास्ति मांसैः ॥ चेन्न न्यते के
वलजीवयोगाच्छरीरतास्ता तदयो निजेषु ११ अयोनिजं वारिमहो मरुद्रुधिरांशसंगव्यवहारसाधनं ॥ न पुण्यपापात्मककार्यकारणं
पुराकृतैः केवलभोगभाजनं १२ वपुर्जलीयं वरुणसिंखितं तदिदं द्रियं स्यादसनाभिधानकं ॥ न दीनदांभोधिहमादिभेदो विलक्ष
णास्तदिदं स्वनैकशः १३ आदिलोके महसः शरीरं तदिदं द्रियं चक्षुरिति प्रसिद्धं ॥ चतुर्विधं स्नाद्विषयश्च भोमदिव्योदरीयाकरुजप्रभे
दात् १४ वायोः पुरे वायुमयं शरीरं तदिदं द्रियं सर्वशरीरवर्ति ॥ कंषाद्विर्लिङ्गो विषयः स्वनैकः प्राणाद्वयं चापरभेदसिद्धिः १५ १०
यो मेदमेकविभु इत्यवृत्तिनिष्प्रतिरस्माच्छ्रवणं द्रियस्य ॥ एकोपि कालो यमुपाधिभेदाच्चानाक्षणादिव्यवहारहेतुः १६ एकापि

त्य

वि० ओ० गी०

८

दिकृतं तदुपाधिमेदात्याद्यादिसंज्ञां लभते विभिन्नां ॥ आत्मापि जीवेश्वरभेदमाप्नोति ॥ द्विधादिभौ नैक इहात्येकः १७ मनोपिनानाप्र
तिजीवमेतत् ॥ सरवादि कथाहकमंतरिंदियं ॥ अमुचयोगाद्विहिरिंदियाप्यपिनयंतिसद्यो विषयां निजानिजान् १८ ॥ चतुर्दशमाज
लदेहिना गुणामहस्यैकादशमारुतेन व ॥ उदीरिताश्चाष्टमहेशचेतसोः षडंबरे कालदिशो रक्तपंचते ॥ १९ ॥ रूपाद्याः काथितास्त्रयोदश
गुणाः संस्कारयुक्ता भुवि स्नेहाद्याश्चतएव वारिणि पुनर्गंधोनिताः कीर्तिताः ॥ गंधस्नेहरसोनिता गुरुतमाहीनाश्च ते ते जसिस्पर्शो विगद्यु
नोनभस्वतितया सप्तापि संख्यादयः ॥ २० ॥ संख्याद्याः पंचशब्देन भसि परममी पंचदिक्कालयो र्गज्जीविते पंचबुद्धिप्रभृतिषडपि ते
भावनाधर्मधर्माः ॥ ईशाने बुधिरित्ता कतिरपि काथिताः पंच संख्यादयस्ते संख्याद्याः सप्तवेगो मनसि निगदिताः शास्त्रविद्भिः कि
लाप्ता ॥ २१ ॥ रूपाणि षडस्युः सितपीतरक्तश्यामानि नीलहरितंतथेति ॥ रसाः षडेवं मधुराम्लतिक्तक्षाराः कषायः कटुकोपित
इत् ॥ २२ ॥ ससौरभासौरभमेदमाप्तो गंधोपि सद्भिर्द्विविधः प्रदिष्टः ॥ शीतस्तथोष्णः परतोप्यनुष्णः शीतो भवेत्स्पर्श इति त्रिधा सो
२३ ॥ अथैकप्रभृत्या परार्धे संख्याप्रतिव्यक्तिभिन्ना विहे कलसंज्ञा ॥ इतो न्याः समस्ता द्वाद्यादीन्यहार्था न भिव्याप्य संतीति विद्वदि

योः

मेकं परमेशमेव १ इत्यनयोर्मते श्रेयस्त्वपर्यालोचनं सलोचने नैर्भवद्भिरेव करणीयं ॥ चावोकः ॥ संकुचितमुखः ॥ भवतुवाला धवादेक एव क
तां परमस्य सत्तायां किं मानं ॥ तार्किकः ॥ यद्यसावनित्यः ॥ तर्हि वास्तव्योत्पादको नाशको वा ॥ अस्ति चेत्तु काश्चित्तादृशो ये कस्तर्हि तस्या
पि अनित्यत्वे अनवरता प्रसंगः ॥ नित्यत्वे तु स एवास्माकमीश्वरः ॥ इति सप्तो भूतूष्णी भूते चावोके पुनराह ॥ विना धर्मा धर्मैरच्यति कथं
वास भगवान् इहानंदके शौरुपाचितमहो जीवमखिलं ॥ जगत्त्रयुः सृष्टिं किमपि समदृष्ट्यारचयतो न रागो न द्वेषः क्वचिदपि जने तस्य
जगति १० ॥ एवं यदि स्वर्गनरकादिकं नास्ति तदा भवतु विकृतं चैत्य वंदनादो प्रवृत्तो हिंसा तो विभेति ॥ नहि विना भया भिलाषो निवृ
त्तिप्रवृत्ती जायेते ॥ तत्फलमपि नैहिक मननुभूयमानत्वात् ॥ तस्मात्पारलौकिक कर्मैस्वर्गनरकादि रूपं ॥ फलजनका वापि धर्मा धर्मो नैह
जैर्न न्येव कृतौ जन्मत एव फलो दद्यात् ॥ तस्मादस्यैव जन्मांतरं ॥ धर्मा धर्मो पुनः प्रतिपादयंतीत्यर्थे श्रुति तदनुयायि मुनिप्रणीत स्मृति
पुराणादय इति ॥ वेदविहितैहिक फलकारि व्यभिचां दि रूप कर्मभिर्जायमान वृष्टिशब्दे दनादिरूप फलेः पारलौकिक फल
क कर्मणोपसाफल्यमनुमीयते ॥ एवं तदभिहित ग्रहणा यदो दद्यादि दर्शनात्तद्वर्तिता खिल वस्तुनः प्राप्ताण्यंरसिध्यतीति ॥ बौद्धेषु
नः शब्दा विहीन बुधावा विस्मि ते विस्मृत बुद्धशास्त्रे ॥ सोल्लासहासेषु सभाश्रितेषु भूयः साविदान् विजयी जगाद ॥ ११ ॥ सिद्धो यय

अ

रा

व
स्त

विद्व० रंगिणी

६

योः ३४ वेगोभूजलधामवायुमनसां पृथ्यां स्थितिस्थापको जीवानां हेमिभावनासमभिधः संस्कारउक्तो बुधैः ॥ पृथ्वीवारिमहः समीरुम
नसामुत्क्षेपणाद्याः क्रियाज्ञेयाः संभवतो यथायथमिमानान्यत्र तासां स्थितिः ३५ सत्तापुनर्द्वयगुणा क्रियास्तो परारव्यसामान्यतया
पदिष्टा ॥ इत्यत्र भूत्वाद्यपराभिधानमथान्यसामान्यमुदाहरंति ३६ इत्येषु नित्येष्ववसानसंस्थानित्या विशेषातिभेदकाः स्युः ॥ संवे
धनूपोवयवादि कानां नित्योयमेकः समवायनामा ३७ अन्योन्याभावसंसर्गाभावभेदाद्विधामतः ॥ अभावोप्यथ तत्राद्योभेदरूपः प्र
कीर्तितः ३८ अंत्योप्यभावभेदोयं त्रिविधः परिकीर्तितः ॥ अत्यन्ताभावकध्वंसप्रागभावविभेदतः ३९ अथ सृष्टिसंहारप्रक्रिया ॥ १११४
पराहत्याहत्याजगतिपरिखिनांस्तनुमृतः हपासिंधुर्विश्रामयितुमयमीशः सतनुमयमीशः प्रयतते ॥ तत्तत्तन्नेत्राग्निः सकलभुवनं देव
वतगणैः समेतं संहृत्य स्वयमपि लयं याति सहसा ४० अदृष्टस्पृष्टो विप्रसरति सुषुप्ता विवर्तत दासमस्तोजीवात्मा कलयति नदुःखं न
च सुखं ॥ क्रमाज्जन्यद्वये गतवति विनाशं पुनरिमाश्चिरं वेदेवंति प्रचलत्परमाणुप्रतितयः ४१ यावदायुर्मानं ब्रह्मणस्त्वावत्प्र
लयमानमपि ॥ समुद्रुद्धे दृष्टे पुनरपि सिसृक्षामुपगतो महेशो भूयांसं सृजति प्रवमानं प्रथमतः ॥ पथः पृथ्वीतेजः क्रमत इह

३ निष्कामधर्माचरणादधर्मद्वेषाच्चिरेण श्रवणादिजेन ॥ तत्त्वार्थबोधेन जनस्य मुक्तिरात्यंतिकी दुःखनिवृत्तिरेति ॥ ४४ ॥ ३

संसृज्यन्तरसारु वर्णप्रसादं घृयति समंसर्वभुवनेः ४२ अथ हिरण्यगर्भमुत्पाद्य प्रजासर्गे निबुंक्ते ॥ ततः सोपि ॥ निजात्मानं तत्तद्
गणगणपरिष्करणं चिरं विदित्वा नाथात्मा प्रथितपरमाण्यादि घटनैः ॥ प्रजासृष्टिं ब्रह्मा तदनुकुरुते ॥ दृष्टवशात्तत्तुर्वेदानुव्रूते जगदधि
पतिः सर्वविदसौ ॥ ४३ ॥ इन्धरे छानियम्येन दिक्कालसहकारिणा ॥ स्वस्वाहृष्टेन सर्वेपि फलभाजः शरीरिणः ४४ स्रष्टा सृष्टि
विधानतोस्य भरणाद्विश्वस्य विश्वं भरः संहारक्रियया हरः ससकलं कर्मानुहूयैः फलेः ॥ आर्या नार्यसमस्तकार्यकरणे संप्रेरयं
नित्यशः सर्वेषां वितनोत्तुमंगलधुनीतुंगोत्तरंगावलिं ४५ ॥ १११९ ॥ द्वैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोदुधबुधिश्रुतो
हाचार्यशतावधानइतियोगोडोद्भवो भूक्तविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणी ननु चिरं जीवेन तज्जन्मना शास्त्रेद्यारचितातुरीयप
दवीलस्यास्तरंगोगतः ॥ ४७ ॥ ४८ ४९ ॥ इति श्रीचिरंजीवमहाचार्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यां चतुर्थस्तंभः ५०
अथ प्रभुणा दिष्टोमीमांसकः स्वमतमाह ॥ देवो न कश्चिद्भुवनस्य कर्ता धर्तानहर्तापि च कश्चिदास्ते ॥ कर्मानुरूपानि शुभा
शुभानि प्राप्नोति सर्वोपि जनः फलानि १ वेदस्य कर्तानच कश्चिदास्ते नित्या हि शङ्करचरनास्य नित्या ॥ प्रामाण्यमस्मिन्

विद्वन्मोदतः
१०

तएव सिद्धमनादिसिद्धे परतः कथं नत ॥ २ आद्यं न शून्येन जन्मवाहे क्रिया भवेत्कर्म न एव सर्वा ॥ कर्मापि पुंसां भवति क्रियातो बीजं
कुर्यात्तयान दोषः ३ यागादिकार्याहुनि भागभाजो मेत्रात्मका देवगणानिरुक्ताः ॥ ब्रह्मादयः कर्मवशेन भोगं कुर्वन्ति सर्वे
पिचराचरस्य ॥ ४ ॥ इत्युदीर्य परितो वलोकयन्ति मीमांसके ॥ तार्किकः ॥ अनास्तिकोपि श्रुतिबोधितार्थे प्रमाणतामेत्यविराजमाने
ईशस्य कर्तृत्वमनादिसिद्धमाश्चर्यमाश्चर्यमपाकरोति ॥ १२७ ५ दृश्यान् दृश्यात्मपि हेतुपूर्वबो ध्यान्य बोध्या निचतानितानि
ईशस्य रूपानि निरूपयन् कर्तृत्वमावेदयतीह वेदः ६ मीमांसकः सभयः ॥ प्रामाण्यमेकविधिवाक्यतां तु गतस्य वेदस्य वयं
वदामः ॥ ईशस्य रूपस्य निवेदकोऽयं वेदो न मानं सयतोर्थवादः ७ तार्किकः सस्मितः ॥ जाने भवानेव जनापवादादपेक्षजं
जगती विजेता ॥ अमूलमेव स्फुटमाह वेदं यदंशतो मानमथाप्यमानं ८ मीमांसकः ॥ ईशे जगत्कर्तृरिभर्तरीह प्रदातरीत्यं
सदस्य फलानां ॥ स्वच्छंदमानदपरंपरायै किं धर्मकर्मादरतो नराणां ९ तार्किकः ॥ आश्रामोहः ॥ अहो यथा त्वेवमहीमहे
इः सेवानुरूपस्य फलस्य दाता ॥ तथा जनानां जंदाश्चरोपि कर्मानुरूपस्य फलस्य दाता ॥ १० इत्येवं जगत्कर्तुः श्रुतिकर्तृत्वं
मपि यद्वानपाकरोति दृश्युक्तं ॥ तथा च ॥ भवस्य बिलस्य च प्रतिपदं प्रतीत्युद्भवात्कथं न वतु नित्यता कथयते पुरा हे भवि ॥ मीमांसकः ॥

१०

रुक्ते ॥ २० ॥ परिमितिः कथिता प रमाणुता प्रभृतिचातिमहत्त्वमितामिता ॥ पृथगिति व्यवहारनिबन्धनं प्रतिपदार्थविभिन्नपृथक्त्वं २५
संयोगद्वयोवयवातिरिक्तद्वयसंमिलनप्रतीतिः ॥ तथैव संयोगविरोधिभूतः क्रियैकजन्माकाथितो विभागः ॥ २६ परत्वं तथैवा परत्वं
प्रदिष्टं द्विधा कालिकं देशिकं चेति मेदात् ॥ भवेत्कालिकं ज्येष्ठकेपो कनिष्ठे द्वितीयं विहरस्थिते संनिधिस्थे २७ गुरुत्वं पाते कहेतुर्द्वत्वं नि
निमित्तोत्थसांसिधिकत्वप्रभिन्नं ॥ इदं स्निग्धमेतत्प्रतीतेर्निदानमतः स्नेहसंज्ञेयुणः शास्त्रविद्धिः २८ त्रिधा सौगुणः स्यात्तु संस्क
रनाभास्तिष्ठति स्थापकोभावनावेगसंज्ञः ॥ सुरवेधर्मैवैष दुःखत्वधर्मो निदानं समासाददृष्टद्वयारव्या २९ शब्दो द्विधा स्याद्वानिवर्ण
भेदादुचिः पदार्थग्रहणे समर्था ॥ सापि द्विधा स्मृत्यनुपपत्तिमेदात्म्यतिस्तसंस्कारमवोपदिष्टा ३० प्रत्यक्षमानं परतो नुमानोपमान
राहा इति मेदमाप्ता ॥ चतुर्विधैवं कथितानुभूतिर्यनाधिकत्वं विनिवार्य युक्त्या ३१ अमप्रमासंशयनिश्चयारव्या भेदात् प्रमोरज्जु
सर्पबुधिः ॥ स्थाणुः पुमान्येति च संशयः स्यात्तद्वन्यैवान्यविधौ निरुक्तो ३२ काव्यं स्वरवदः स्वमकाव्यमुक्तामिच्छासुरवेरस्यात्स्वरव
साधनेवा ॥ द्वेषस्तदुःखे जनकेस्य तद्वद्वेषप्रयत्नो जनकक्रियायाः ३३ भूः षड्परसांबुशुभ्रमधुरभास्वत्सितामं महो नुष्ठाशीतगु
णोऽस्ति निर्मरुदपा शीत स्तथोष्णमहः ॥ कालाकाशादिगात्मनां परमहम्मानं परेषां परतो यस्य द्रवता स्वभावविहितानैमित्तिकी चान्य

विद्वन्मोदतरं.

११

मोक्षपदवीमभावाद्भोक्तृणां कथमपि भवो नैव भविता ॥ १४ ॥ १३६ ॥ यच्चोक्तं मंत्रात्मका एव देवा यागाद्याहुर्बोत्यादिभागभाजो नत्वा कृति
विशेषशालिन इति तदर्थं युक्तं ॥ संभवति श्रुतिस्मृतिपुराणादिप्रामाण्ये ॥ मीमांसकः ॥ ब्रह्मणे स्वाहेत्यादि मंत्रेण दीयमानाहुतिर्य
दि ब्रह्मैवादिगच्छेत् ॥ तर्हि यजमाने ब्रह्मणि तादृशाहुतिः प्राप्नोति ॥ तार्किकः ॥ ब्रह्मास्वयमेव ॥ यथा स्वदत्तप्राणाहुतिं पुरुषः स्वय
मेवोपभुंक्ते ॥ ततस्तथाति च ॥ तथैव होमीयविधिवशाद्ब्रह्मणा स्वोद्देशेन दत्ताप्याहुतिः स्वतृप्तिद्वारा फलजनिकेतिकानुपपत्तिर्य
तो भवान् मंत्रैराराध्यं देवमपाकुर्वन्त द्वो धकनिगमादिप्रामाण्यखंडने चार्वाकतामंगीकरोति ॥ इत्याकर्ष्य वेपमाना धरे मीमांसके
सति ॥ वेदांगी ॥ किमहो मिथ्याभूते जगति यागाद्याहुतिभागनिर्णायककोलाहले ॥ तार्किकः सादोषं ॥ वयं रघुयुक्तिशरधाराव
र्षिणो निराकृतास्विलप्रतिपक्षिणः ॥ तदिमां जगतीमति लथ्यतमां मयि जीवतिकः कुरुताद नृतां ॥ विपिनान्यविगाहतिकेसरि
णि द्विरहः कुरुते न तदा कुलतां ॥ १५ ॥ वेदांगी सस्मितं सत्यं सत्यं ॥ मिथ्या प्रपञ्चानपदार्थसार्थानादाय तद्युक्तिशराकिरः ॥
ब्रह्मास्वमेकं शरणीकृतस्य कथं मम स्यादपि मीमांसकः ॥ १६ ॥ तार्किकः ॥ कीदृशं तद्ब्रह्म स्रष्टरणीकरोति भवान् ॥ वेदांगी ॥ श
रीरस्यालः करणगतभागसमस्तवद्विधीशो यन्मायाप्रतिफलितभागे हरिरपि ॥ यदा तु व्यस्यद्द्विविहितजगती लथ्यसदृशी

द्या

११ ६५

अयं स्फुरति सध्वनिः स्फुरति सैव वर्णावली प्रतीतिरिति नित्यं कथयति भ्रमं तत्र च ॥ ११ ॥ तार्किकः सादृशं ॥ अहो नदिदमोषधं पुनरहस्त
एवालयः स एव शिशिरागमो भवदिति प्रतीतिर्यथा ॥ तथा स्फुरति सध्वनिः स्फुरति सैव वर्णावली प्रतीतिरिति गाहते हतमते सजाती
यतां ॥ १२ ॥ अनित्यपदमागते तदिति शब्दं देवपुनः श्रुतिः कृतिरिति स्थिता कथयसा किमीया भवेत् ॥ प्रणामपदमाप्नुयात् कथम
नीश्वरीयापि चेदतः श्रुतिरियं श्रुता जगति तथ्यमेशी कृतिः ॥ १३ ॥ यच्चोक्तमंतश्च न्योयं जगत्प्रवाह इति दृश्यते ॥ महाप्रल
यस्यैव जगत्प्रवाहस्यांतवत्वात् ॥ मीमांसकः ॥ अहो महाप्रलयोत्तरमपि सृष्टिर्जायते एवेति न सोपितदंतः ॥ तार्किकः ॥ सकीदृ
शो महाप्रलयो यदनंतरं पुनः सृष्टिर्भावना ॥ तथा हि ॥ त्रिविधप्रलयः ॥ दैनंदिनप्रलयः ॥ खंडप्रलयः ॥ महाप्रलयश्चेति ॥
तत्र ब्रह्मणो रात्रौ पृथिव्या दधो लोकानां जलप्लावनेन दैनंदिनप्रलयः ॥ ब्रह्मणो पवर्गसति जन्यद्वयानधिकरणं कालः खं
डप्रलयः ॥ एतदुत्तरं च पुनः सृष्टिरस्त्येव ॥ क्रमात्सर्वेषु जीवेषु सुतेषु भोक्तुरभावाज्जन्यमात्रानधिकरणं कालो महाप्रलयो रव्यो
भविष्यति ॥ तदनंतरं च न कदाचिदपि पुनः सृष्टिरिति स एव जगत्प्रवाहस्यांतः ॥ मीमांसकः ॥ किमीदृशो महाप्रलये मानं ॥
तार्किकः ॥ विमुक्ताभोक्तारः पुनरपि न सांसारिक फलं न वा जीवात्मानो न वनवतयोऽप्यद्य च परे ॥ क्रमादेव प्राप्तेन दृष्टित्वं जने

निराकारं धाम स्युरतिपरिलोम्यतदिदं ॥ १७ ॥ अपिच ॥ कामक्रोधभुजांतरालपतितं लोभोदं द्वात्रिंशत्संवीगावधिलंबिकासितलुलुब्धा
मोहजिह्वागतं ॥ मायानामनिशाचरीजगदिदं यासीकरोति क्षणात्कामुच्येततनोजगत्प्रविदितप्रमैकरक्षोजनः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तदेव ब्रह्म
सर्वेषां स्वतत्त्वं ॥ परंतु ॥ दृश्यते नरवल्लुवाससावृतं केवगं कनकभूषणं यथा ॥ तद्देवतमसावृतं न हि स्वस्वरूपमुपगम्यते जनैः ॥ १९ ॥
भूरिशाः शर्मदमादिसाधनेश्चिन्नैव विलयंगते सति ॥ मेघमुक्तइव शीतदीधितिर्विश्वगामिनिजधामवीक्ष्यते ॥ २० ॥ मादृगुक्तं
च सांनुकाकथा सर्वयोगिमनसामगोचरं ॥ शानसौख्यमयमेव मद्भुतं सर्वगं जयति धाम तत्सदा ॥ २१ ॥ स्वप्ने यथा वीक्षितदेह
गहाजाते प्रबोधे विलयं प्रयाति ॥ स्वप्नानृतं विश्वमिदं तथैव दृष्टे स्वरूपे विलयं प्रयाति ॥ २२ ॥ ब्रह्मण्येव समुत्पद्यजगत्त्रैव वल्लीयते ॥
बुद्बुदादवलोये पुरजतानी वशुक्तिषु ॥ २३ ॥ १४५ ॥ तार्किकः ॥ प्रत्यक्षसिद्धमप्येतज्जगन्मिथ्येति कीर्तयन् ॥ लज्जाभयोमयत्वागावा
स्तिकस्य प्रभुर्भवान् ॥ २४ ॥ वेदांती ॥ श्रुतिरेव ब्रह्मणो द्वितीयत्वं प्रतिपादयति ॥ जगतो मिथ्यात्वं प्रतिपादयति ॥ तार्किकः ॥ आः व्या
मोहः ॥ तस्याद्वितीयत्वं तुरेश्वर्यकर्तृत्वादिकमादायाक्वचिन्मिथ्यात्वकथमपि न श्वरत्वादिकमादाय ॥ तथाहि ॥ एको नरेन्द्रः क्षितिपा
लकोयमेको वने रक्षति गाश्च गोपः ॥ एको बुधो ध्यापयतीति बत्स्यादीशोयमप्येक इति प्रसिद्धिः ॥ २५ ॥ किंच ॥ यएव वेदो

वि० गिणी ५

१२

त

त

ब्रह्मनिर्गुणतिसर्वसंसारंधर्मधर्मोत्थगर्गनरकादिकंबंधमोक्षोत्तदुपायंदेवाराधनादिकंचकथयति॥ तत्कथं संभवति संसारस्य
वास्तवं मिथ्यात्वं॥ नहि वेदो मिथ्या ब्रमिथ्या प्रेरयति॥ वेदांती सकोपी॥ केदेवाः केचवेदास्तु दिनमपि किं कोविधिः को निषेधः कः
कर्ता किंच पापं सुहृत्तमपियोः किं फलं कोस्य भोक्ता॥ को जातः को विनष्टः सृजति किमिह कः कः पिता केवमात्मा को बन्धुः को वि
मुक्तः सकलमपि परं चिद्वत्तं ब्रह्म रूपं॥ २६॥ तार्किकः सहासं॥ अरे एवं सति त्वमपि कः किं ब्रवीषि किं वा तद्ब्रह्म॥ सकलम
मपि मिथ्यैव मिथ्या वादिनस्ते॥ इति सर्वहसंति स्म॥ अथ तार्किकं कर्तुं ध्वं भव लोकयन्॥ यत्वां हूरमपास्य कर्मण इह प्रोधान्यमाचक्षते
ये पितृां कथयंति निर्गुणतया निदंति कर्माण्यपि॥ नाथं चरणारविंदयुगलध्यानावधानान्मयानीता मूकपदं वका इव सभामध्यासते ते
विल॥ २७॥ हेतो हेतुमतादि निर्णयविधिप्रोदुष बुद्धिश्चुतो भट्टाचार्यशतावधान इति योगोडोद्भवो भूत्कविः॥ विद्वन्मोदतरंगि
णी ननु चिरं जीवेन न जन्मना स्त्रेयारचिते ह पंचमपदं तस्यास्तरंगो गतः॥ ७॥ २६॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७०५०॥ ७॥
॥ श्रीः॥ श्रीः॥ इति श्रीचिरंजीव भट्टाचार्य कृत विद्वन्मोदतरंगिण्यां पंचमस्तरंगः॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥

राम
१२

वि० न्यो० ६
१३

त्करवदुःखभाजो निर्लेपतेत्यं पुरुषस्य बोध्या ॥ यत्कर्तृता नास्ति समस्तमेव पश्यत्यसौ साक्षितयांतरात्मा १० एतादृशेनैव समस्त
योगं पुंसां प्रसूते प्रकृतिर्होते ॥ अथाभिधास्ये ध्यवसाय रूपबुद्ध्यन्यनाश्रमहोष्टमे दान् ११ धर्माभिधं ज्ञानसमाह्वयं च वैरा
ग्यमैश्वर्यमतो विरुद्धं ॥ धर्मादिकानां पुरतश्चतुर्णां सत्त्वांशतो भूतिरुद्दीरितेषां १२ तन्न हि रोधैकजुषामधर्मादीनां चतुर्णां
तमसः सकाशात् ॥ सत्त्वात्करवं स्यादजसोतिदुःखमाच्छादकात्वात्तमसो विमोहः १३ अहं सुखीत्याद्याभिमानरूपोऽहंका
र उल्लघत्त एव बुद्धेः ॥ अहंकारेण युष्यातिजन्मतन्मात्रसंज्ञान्यथ चेन्द्रियाणि १४ तन्मात्रतोपि प्रभवक्रमेण तत्तद्गुणा धिदि
तभूतभूतिः ॥ धौमस्तशब्दप्रकृतित्रिभाजस्तन्मात्रतः शब्दपुरवाच्यत्वात् १५ शब्दाश्रयाकाशसमाह्वयस्य स्याच्छब्दत
न्मात्रत एव जन्म १५ + शब्दादियुग्माश्रयमाकृतस्य शब्दादितन्मात्रयुगात्प्रसूतिः + जलस्य शब्दादिवत्तु कभाजस्तन्मात्र
तः शब्दपुरवाच्यत्वात् ॥ शब्दादिपंचाश्रयभूतभूमेः शब्दादितन्मात्रकपंचकत्वात् १६ एवं महाभूतगोणैर्मिलित्वा शरीर
मुत्पाद्यत एव जन्तः ॥ यदूनजांशोधिकतामुपैति तद्भौतिकं देहमुदाहरति १७ शरीरसंसर्गवशेनैवैव समस्तकार्यं प्रकृतिः

१३

करोति ॥ भुनक्ति मोगं पुरुषस्तविज्ञः पंचधवत्तया दुभयोपयोगः ॥ १९ प्रत्यक्षमनुमानं च शास्त्रबोध इति त्रिधा ॥ प्रमाणमनुमानेकगम्यो
त्रपुरुषोत्तमः २० दुःखाय नित्यं प्रकृतेरुक्तयोगादज्ञानतः स्यात्पुरुषस्य बंधः ॥ संसारिणो दुःखमयत्वमेव सर्ववैदुःखतयोपदि
ष्टं २१ यागादिकार्येषु पिपातुर्हिंसास्वर्गेति रसानरकस्य कर्त्रीति यातथा वेदविबोधितत्वात्कर्मद्वयादेव फलं द्वयं स्यात् २२ इत्यं
विदित्वा सकलार्थसार्थं नाहं नमो किंच न मे न सौख्यं ॥ पुनः पुनः श्रितयतः किलेति सानोदयः स्यात्पुरुषस्य कोपि २३ पश्यत्यसौ
प्रेक्षकवत्पुरस्तादपेतदोषः प्रकृतिस्त्वकीया ॥ जानाति चेयं मम दुःखहेतुर्बंधस्य कर्त्रीति विनाशनीया २४ साप्रेक्ष्यमाणा प्रकृ
तिस्तपुसा विनाशमायात्यतिलज्जितेव ॥ तथा विमुक्तपुरुषो विमुक्तिमायातिदुःखत्रितयेन हीनः २५ इत्युद्दीर्यतुं शीघ्रतस्तं
रव्यविदं प्रति तार्किकः ॥ यदुक्तमेतद्भवता च ताद्यं यावेध हिंसा क्रतुषु प्रकृता २६ स्वर्गावसाने नरकस्य कर्त्री सापीति तद्य
क्तमदोनमन्ये ॥ २७ यतः ॥ बलवद्यदनिष्टकारकं न तदिष्टं पुरुषप्रवर्तकं ॥ यद्वदं मनुते न मानवो मधुसंपुक् विषं स भक्षये
त् २८ अतो न वैधी हिंसा पापजनिका ॥ तथास्ति नरकभीरुणामभिज्ञानां महर्षीणामपि यागादोप्रकृतिर्न स्यात् ॥ न हि वेदो
नरकमार्गं दर्शयति ॥ सौख्यवित्सस्मितं ॥ एतास्ति हानि न यस्मात्तस्माज्जाने भवाद्दृशोः ॥ प्रामाण्येनैव ते प्रायो वेदे हिंसा निषे

स्त

धुके ॥ २९ ॥ तार्किकः ॥ सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् ॥ इति न्यायेन सर्वशास्त्रस्यार्थः प्रवर्तते ॥ ३० ॥ तथा चैवेतरे च
हिंसेया धर्मजनिकेति तादृशश्रुतितात्पर्यं ॥ अथ मीमांसकः सहर्षः ॥ साधुसाधुमवने ह भाषितं सम्यगर्थमाधिगच्छसि ध्रुवा ॥ इ
त्येव जगदेमहामुनिर्वेदतत्त्वमधिगत्य जैमिनिः ॥ ३१ ॥ तार्किको मीमांसकमुद्दिश्य ॥ एवं यदेष प्रकृतेः कर्तृत्वं पुरुषस्य ज्ञानं
त्वं भोक्तृत्वं चाह न दध्युक्तं ॥ कर्ता हि ज्ञानमिभोक्ता ह ज्ञानमितीत्यादिना कर्तृत्वं भोक्तृत्वं ज्ञानत्वं तानां सामानाधिकरण्यप्रतीतिः
॥ अतो ज्ञानाभोक्ता च पुरुष एव कर्तेति सिद्धं ॥ अथ सक्षोभे सारव्यविदुषि प्रभुप्रति ॥ उत्पन्नं क्रियतेत्यपूर्वमिति यद्वा यंति मी
मांसकादुत्पत्त्यं भ्रमयत्येव जगदतो मायेति चेदांतिनः ॥ सर्वेषामपि मूलकारणतया सारव्याः प्रकृत्या कृत्यंते दृष्टमवारिनां
सुखमयी धारामपारां दिशेत् ॥ ३२ ॥ हेतोर्हेतुमतादिनिर्णयविधिप्रोदुष्य बुधिश्रुते भट्टाचार्यशास्त्रावधान इति योगोडोद्
बोभूव विः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणी ननु चिरं जीवेन तज्जन्मना शास्त्रेयारविने हृषषपदवीतस्यास्तरंगोगतः ॥ ३३ ॥ १६ ॥ श्रीः ॥
॥ श्रीः ॥ ॥ इती श्रीचिरंजीव भट्टाचार्य कृत विद्वन्मोदतरंगिण्यां षष्ठस्तरंगोगतः ॥ ३४ ॥ १६ ॥ श्रीहरी प्रसन्न ॥

श्रीः ६ ॥ अथ प्रभुणा दिष्टः सारव्यवित्त्वमतमाह ॥ आद्यातु मूलप्रकृतिः प्रदिष्टा समापरेस्युर्ग्रहदादयोपि ॥ विकारमूलाः किल षोडशान्ये
नत्वं चतुर्विंशतिसंख्यामिच्छा ॥ १ ॥ अमोजपत्रे जलविंदुने च निर्लेप रूपेण विल्लासहेतोः ॥ प्रकीर्तयेत्पुरुषेण सार्धं तत्त्वानि पंचाधिक
विंशतिश्च ॥ २ ॥ मूलत्वमेवाविल्लकारणत्वादव्यक्ततानि द्वियगोचरत्वात् ॥ अनादिता कारणमन्तरेण निबोदिता स्याः प्रकृतः
स्वरूपात् ॥ ३ ॥ उदीरिताः सत्त्वरजस्तमांसितत्साम्यरूपप्रकृतेरवस्थाः ॥ भोगस्य मेदात्पुरुषस्य मेक्षते हेतोर्हि प्रकृतेर्विभेदः
४ ॥ महानहंकार इमावुभौ च तन्मात्रसंज्ञा अपि पंचचान्ये ॥ इत्येवमेतैरिह सप्तसंख्येर्गणाय मुक्तो महादादिनामा ५ ॥ तन्मात्र
संज्ञा अपि तत्र शास्त्रः स्पर्शश्च त्रयं चरसंख्यं गंधः ॥ श्लोयमित्यादिक सर्वलोकसाधारणे कव्यवहारसिद्धाः ६ ॥ जनकजन्यतया
विनिर्बोदितं बुधजैर्नर्महदादिगणं स्पृह ॥ प्रकृतिपूर्वकमेव सनातनं विद्वानिनामयथार्थतया स्थितं ७ ॥ नमो वायुतेजोजलानि
सिद्धिश्चेत्यमी पंचसंख्या महाभूतसंज्ञाः ॥ तथैकादशैवेदियाणीति भेदाद्विकाराभिधाः षोडशामीनिरुक्ताः ८ ॥ श्रीब्रह्मवाच
क्षुरथोरसंज्ञा प्राणलितिसानकरेदियाणि ॥ वाक्पाणिपादाः स्वरूपस्तपायू कर्मेदियाणीति मनोद्दिमावं ९ ॥ ज्ञानाश्रयत्वा

श्रीः ॥ ७ ॥ अथ प्रभुणादिष्टः पातं न लक्समतमाह ॥ योग एष कथितो विमुक्तिः ॥ दृष्टित एतन्निविनिरोधनं हियत् ॥ तच्च बाह्यविषयानि
वर्तनचित्तसोतरभिवेशनं मतम् १ तत्र चित्तस्य पंचधा वस्त्राः क्षितमूढा विक्षिप्तैकाग्रनिरुद्धभेदान् ॥ तत्र क्षितमुडिते नरजोगुणे
नसुरवडुः रनादिमाधनविषयेषु प्रेरितं तच्च सदैव दैत्यानां तत्प्रकृतिकानां च मानुषादीनां ॥ तेषामेताः क्रियाः ॥ दंभा श्रया दुःप्रतर्का
रीरकेशाचहं चैहिकभोगहेतोः ॥ रोषाभिलाषाभिमदाभिभूताः परोपतापायपुश्वरंति ॥ २ ॥ अवाध्यते संपदमुग्रभावाः प्रचंड
दंडैर्वशयंतिलोकान् ॥ निंदंति नित्यं द्विजदेवधर्माननीश्वरं सर्वमिदं वदंतः ॥ ३ ॥ संपन्नमेयं समभूत्परापि संपन्निरुच्चैरधिकाभवि
त्री ॥ हताभयेतेरिपवः परेपि वलान्नियम्या विविधैरुपायैः ॥ ४ ॥ इत्यादिभिर्दूरतरप्रहृतेर्मनोरथानां शतैरनेकैः ॥ कुरपंतिसं
पत्स्वपिशान्तिहीनाः ३ पूरकामाः परितोभ्रमंति ५ दुरात्मनामात्मनिमानभाज्जायथायथासंपदुपैति हृत्ति ॥ तथा तथा मोहमद
प्रहृतेः परोपमर्दाय मनः प्रहृतिः ६ विदोन्तु स्त्रास्तु कदूषगतीक्ष्णक्षाराशनादुष्टजनाश्रयाश्च ॥ किंचाभुरग्यैः परिणामदुष्टे
हि मेगिसुरबाह्या विषयादयोत्थैः ॥ ७ ॥ मूढमुडितेन तमोगुणेन क्रोधादिप्राचुर्याभिरवधिपरोपतापादिदूषनिरुद्धकृत्येषु डैः ये

वि० रंग ६
१५

स्वसाधनविशेषामताः तेषुचनिरतं ॥ तच्च ह्यस्याकृत्य मगणयतांरक्षःपिशाचानांतत्प्रकृतिकानांचमानुषादीनां ॥ तेषामेनाः क्रि
याः ॥ उल्लंघ्यशास्त्रीयविधितमः स्थानिपीडयंतः स्वशरीरमात्रं ॥ क्रोधेन हि सैक पराः कदाचित्तपश्चरत्येवमनीश्वरज्ञाः ॥ ८ ॥ म
लीमसाश्वाशुचयो नृशंसाः सदानृतंभाषणमाचरंतः ॥ शापादिभिः कोपकषायमाचारस्तपः फलानि क्षपयन्ति ते हि ॥ ९ ॥ आशु
प्रहृष्टा दुर्गतेमेव नाशवतीमतिक्लेशकरीपरेषां ॥ मायानिते संपदमुग्रभावास्तपः प्राप्तोवेन तथापि लब्ध्वा ॥ १० ॥ अधर्मतः संप
दुपैति ह्यद्विमधर्मतः सर्वजनो विनिभे ॥ अधर्मतः सर्वसुरबानिचस्युरधर्मतः कः पुरुषार्थ आस्ते ॥ ११ ॥ त एवमित्यादिकथा कु
युक्त्या निरर्गलं पापविधौ प्रहृष्टाः ॥ स्त्रीप्राणवित्तादिहृतिपरेषां इच्छन्ति दूर्वारत्नेरं दियार्थाः ॥ १२ ॥ अधर्मके धर्मधिया प्रहृष्टा
धर्मादधर्मैकधियानिहृष्टाः ॥ साधूनसाधून्कथयन्ति मूढबुद्धेरसाधूनापि साधुवृत्तान् ॥ १३ ॥ अमेध्यको छिद्यविगंधिदग्ध
विश्वाद्यर्थुषिताराशनास्ते ॥ सदा कुचेला मलिनस्वभावामालिन्यवदूरा निनिर्घृणाश्चै ॥ १४ ॥ ते चोदियार्थे क्षतिलोलुपत्वाद्
जातलज्जाविषयेष्वतृप्ताः ॥ भ्रमन्ति हाहंत कृतांतकल्याश्चित्तमभिरंतः परिशुष्यमाणाः ॥ १५ ॥ विशिष्टमुद्रितेन सबगुणेन

व

स्त्वनुरागेवंतः

१५

वि० रं० जी०
१६

ननु णोत्कर्षात्तत्तदुणित्वेन व्यवहार इति बोध्यं ॥ इत्येवमेतस्मिन्त्रोऽवस्थानयोगोपयोगिन्यः ॥ अत्रैव रजस्तमसोरपकर्षात्स्वलोकर्पेणपि
स्वतंत्रवर्हिर्हतिनिरोधसति अंतर्हनिताभादेकावस्था ॥ ससंस्काराणां सर्वासां हृत्तीनां प्रविलये सति चित्तस्थानिरुद्धावस्थाभव
ति ॥ इमे अवस्थे योगिके वैराग्याभ्यासाभ्यां निष्पाद्येते ॥ तथाहि ॥ नित्यमप्यथानिमित्तसंभवं कर्म कल्मषविनाशनं च यत् ॥ तत्कृतो
निरिवलकामनामुचः काम्यकर्मसंकुलेष्वपि क्वचित् २४ कुर्वतो विषयदोषभाचनां सर्वभोगविरतस्य देहिनः ॥ सर्वबाह्याविषयाह
नार्यतश्चित्तवृत्तिरभितो निवर्तते २५ तदेवं वैराग्यजनकं विषयदोषदर्शनमतः केचन विषयदोषाः प्रदर्श्यन्ते ॥ तथाहि ॥ शीत
वातमहदातपादिभिः कुशएवपरितो विजृम्भितः ॥ दृश्यते प्रकटएव देहिनां मत्र कीटपशुपाक्षिशशिनां २६ भूतले सकलदे
हि दुर्लभं मानवीयमपि जन्म चेद्भवेत् ॥ सावधानमनसानुभूयतां तद्विलासरचनाभिधीयते २७ तत्र मानवजनोद्धारिदता
चेद्भवेत्किमपि नैव रोचते ॥ किं करोमि परितः क्वयामि वा किं भविष्यति ममेति चिंतया २८ दारतस्तनयतो न्यलोकतो निर्धनः
पुरुष एत्यगर्हणं ॥ पापकर्मनिरतो धनार्जनेनेदं नित्यं स्वजनिमेव केवलं २९ चेद्धनं भवति तर्हि संचये रक्षणे अधिकतया विवर्धने ॥

शान्तिप्राप्त्यर्थं तत्केशसाधनविधिपूर्वकमानंदसाधनेषु शब्दस्पर्शरसस्पर्शगंधादिविषयेष्वेव निरुक्तं तच्च सदैव देवानां तत्प्रकृतिका
नां च मानुषादीनां ॥ नेषामेताः क्रियाः ॥ सत्त्वाश्रिताः प्रकृतिविशेषभाजः श्रद्धावशादीन्धरमर्चयंतः ॥ चरन्ति तेषां त्रिविधानपूर्वतः
पांसिदंभादिभिर्बुद्धितानि १६ धर्मेषु वेदेषु ह्यनुरागादिप्रेषयोगेषु च बद्धभावाः ॥ दयालवो दीनजनैः पुनित्यं चरन्ति पुण्या
निविधानपूर्व १७ यथायथा हृदि मुपैति संपन्नथा तथान्तेऽपि कशीलवन्तः ॥ सर्वोपकाराय मतिप्रबुद्धौ नायमोगाय धनानित १८
पां १८ बंधूनि नाथा न पिपासयन्तः सदैव हृत्पानमियादयन्तः ॥ उक्तीर्गुणौ चैव विमानयन्तो जगन्तिकीर्त्या परिपूरयन्ति १९ उः प्रा
पमोगार्थमैवेत्यन्तः परोदयं नूनमविहिषन्तः ॥ यथोपपन्नोर्वेषथैः स्वकीयैः संतोषमन्तर्नियतं भजन्ति ॥ २० सतो भवेत्संपदिनप्रमा
दानवाविकारो विपदुद्गमेऽपि ॥ ओकोपितोऽप्येव जनैर्न प्रन्येर्न चाभवेद्दारुणकर्मकारी २१ लज्जावशादेव सदाभिभूताः कामाद
यस्ते फलशालिनो न ॥ सुशीलता सर्वजनानुरागात् कुतोऽस्य मात्सर्यमहो भवेत् २२ स होज्ज्वलास्निग्धरसात् मृष्टमिथ्याश
नाः साधुजनाश्रयाश्च ॥ उद्वेगहीनानकदापि दीनाः सुरवेन कालंगमयन्ति संतः ॥ २३ अत्र गुणत्रयभाजामपि सांसारिकाणां त

वि० रंगिणी
१७ स्व
अपि

दि

सवाकहाविद्यभाग्यशालीतथापिडः स्वायभवंत्यनेके ॥ तत्साधुकर्माण्यापिमत्सरित्वाभिदंतिनिर्द्वैकपदधिपिच्य ४० जातं
पदं स्त्रीतिवानवेतिभ्रष्टः पदाज्जीवतिचेहथैव ॥ इत्यादिभिं ताशतकैरनेकैर्विचैचकैरप्यनुभूयमानैः ४१ अवामविद्याः
समवाप्तमोगालब्धप्रतिष्ठाराज्यभाजः ॥ संतोषवंतः कृभवंतिहंतनिरंतरं केशमयानुये स्युः ॥ ४२ स्वर्गस्तिरस्यापि
नियतशंकापंकान्तरालेपततो नशांतिः ॥ क्षीणेषु पुण्ये सति मर्त्यलोके मुपेत्य कर्माणि पुनः करोति ४३ अद्याप्यनेश्वः
सुरवमाविधास्येभयामियत्नेव परस्तदर्थं ॥ इत्येवमाशाशतकैरलीकैश्चमंतिवातेरिवनीयमानाः ४४ हाजंतवो ब्र
ह्मपदांतमंतर्नशांतिमायां त्यजितुं ह्येव ॥ परंत्वमीयोनिपुताकृताकृच्छ्रियतिहाहंतपरिभ्रमंतः ॥ ४५ इथां विवेचनपरोय
ततेयतात्मा संसारबंधननिबंधनरवेदमुत्तये ॥ तत्राथुपायमनमापायमथाभिधास्ये मतिर्भवतियत्र सदाशिवस्य ४६ दस्ये
तत्राभ्यासो योगोपयिकानां पुनः पुनरनुष्ठानं न उपायाः श्रद्धावीर्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञाः ॥ श्रद्धातुयोगविषये चेतसः प्रासादः
वीर्यमुत्साहः स्मृतिरनुभूतानामसंप्रमोषः ॥ समाधिरेकाग्रता ॥ प्रज्ञाज्ञातव्यस्यात्मस्वरूपस्य प्रविवेकः ॥ अत्रापि श्रद्धाद

दास्ये
१७

यश्चोत्तरोत्तरमुपयोगं जंतो योगोपयिकानां वंतीति ज्ञेयं ॥ तथाह ॥ चेतः प्रसादादुत्साहकृतश्च पूर्वपूर्वमनुभूतानामसंप्रमोष
स्ततश्चैकाग्रताततो ज्ञातव्यप्रविवेक इति ॥ अथ योगस्यापराण्यष्टांगानियथा ॥ यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्या
नसमाधि इति ॥ स्तवकर्मविरतिर्दयाजवंक्षांतिशौचधृतयोमितारानं ॥ सत्यभाषणमजीवहिंसनं ब्रह्मचर्यमिति त्रयमादिश २३०
आस्तिक्यसंतोषतपःसुराचोदानानित्तुज्जास्ममनिश्च होमः ॥ सिध्दान्तितानां श्रवणं जपश्च योगांगभूतानियमादशौने ४८ प
मासनस्वस्तिकभद्रवज्रावीरासनानीति च पंचभेदाः ॥ मुरव्याहियोगोपहितासनानां तथापरे पंचशतं विभेदाः ४९ अभ्य
सेदासनं सम्यक् योगसाधनमुत्तमं ॥ पद्मकं स्वस्तिकं पीठं गुरुं देसं हि कौंजरे ॥ ५० ॥ कौर्म्यज्जासनं चैव वाराहं मृगैवैणिकं ।
कौंचं च नालिकं चैव सर्वतोभद्रमेव च ॥ ५१ ॥ शैखभनागपुच्छे चैव द्वाप्रं चार्धचंद्रकं ॥ दंडे वाक्षीसनं शौलं वाङ्गमोद्गरमेव
बच्च ॥ ५२ ॥ माकरं चैव स्फुरच्छाणुं वैहस्तिकार्णिकं ॥ भौमं वीरासनं चैव योगानामूलकारणं ॥ त्रिशत्सरव्यान्यासनानि मु
नीन्द्रैः कथितानि च ॥ शरीरं चांमकृत्प्रचारसाहित्यराहित्यविधिं विधातुं ॥ स्यात्पूरकं कुंभकरं चैव कार्ययत्कर्मतत्तुमं करतु

वि. त. स. ७ रीयं ५४ यमादिगणनायां चतुर्थपाणायामात्मकमित्यर्थः ॥ इंदियाणां बलवतां विषयेषु विहारिणो ॥ तेभ्यो निर्वर्तनं
 १८ यत्तत्प्रत्याहारतयोदितं ५५ अंगुष्ठाद्गुह्यं रंध्रांतं तेषु तेषु स्तुलेषु यत् ॥ धारणं पाणवातस्य धारणाय मुदा हता ५६ २६०
 २ निरुद्धय वा मून रुध्य वेदियं यदेकता भावनमात्मना समे ॥ शिवस्य शक्तेरविभक्त रूपतः समाधिरेषो निहितो हियोगिनिः ॥ २
 १५५ ॥ २ ध्यानं तु योगांगमदो निरुक्तं यथोक्तं रूपे हृदयार्थं वेदे ॥ यथोक्तं रूपस्य शिवस्य शक्त्यै यथोक्तं रूपेण विभावनेयं ५७ ॥ १४९
 कामश्च कोपश्च तथैव लोभो माहो मदो मत्सरितापेडवं ॥ विघ्नानि निघ्नंति हियोगमार्गं तेघ्नंति चेत्तानि नैतेरुपायैः ५८
 इत्येवमेतैरभ्यसेर्यमादिभिर्गुणैर्योः सिध्यो भवन्ति ॥ तथा हि ॥ अहिंसाभ्यासेनास्य सन्निधौ साहजविरोधि नोऽप्यहिंसा कुलाद
 यः स्पर्शस्पर्शविरोधं परिहरतो वसन्ति ॥ सत्त्वाभ्यासेन क्रियाणां दुर्गतं नरमुर्जितं फलावाप्तिः ॥ अस्तेषां भ्यासेन स्वतः एवाखिलरत्नान्यु
 पतिष्ठन्ति ॥ ब्रह्मचर्याभ्यासेन वीर्यं प्राचुर्यं ॥ आपरिग्रहेण जन्मांतराणां स्मरणं ॥ अनेन च स्मरणेन सकलं यो न्यनुभूते द्वेषे सति सम विषये
 क्लृप्तं तन्नाशं किं तादि परिचयः ॥ शौचेन सत्त्वशुद्ध्यादिरथ च मेध्यवस्तुषु शुद्धौ दयात्वांगेषु शुष्णनिबद्धकुभावनातो जुगुप्सा ॥ तत

तत्र तत्र विषये निरंतरं क्लेशमेतियतमानमानसः ३० तत्त्वं न समधिगत्य मायतो जायते नरककारणा क्रिया ॥ चेन्नतिः सुखं त एव जा
 यते जायते तदपि बाधनं महत् ३१ चेद्दिवाहघटना न जायते हावदाममवधूर्त्तं विद्यति ॥ हाहृहृष्टपदवी गते वमे चिंतयेति स
 ततं विधीयते ३२ ॥ ३१५ चेद्दिवाहघटना पि जायते तत्र सायदि विनृपशालिनी ॥ तर्हि जन्म विफलं वदत्यसौ सुंदरी यदि तदा भ
 यांतरं ३३ किं नृशीलसहिता भविष्यती किं नु दुष्टचरिता दपेयति ॥ किं नृयास्यति मनो नुरुपतां चिंतयेति स्मरवमेति नो जनः
 ३४ अजातपुत्रस्य दुर्गंतं चिंता संताप संतापितं चिंतयते ॥ क्लेशाभयेषु विचय प्रकाराः सुरवायद्वारा नृशहानभृत्याः ॥ ३५ आत्र
 णो वंशपरंपरेयं मदेकविश्रांततया निरस्ता ॥ मावंध्यमासाद्य कुलेऽद्य हाहा लुप्तो दपिडाः पितरो मदीयाः ३६ इत्यादि
 चिंता शतैरेनैकैश्चिन्तेन शांतिकथं मयुपैति ॥ ब्रवीमि किं ज्ञातमृतात्मजस्य शोकातिरेकं वचसा मगम्यं ३७ २२० जाते
 पि पुत्रे समवाप्तसौ रया मिता मावित्यां नियतं नोति ॥ पुरंधरो वा कुलपां सुखो वा कीदृक्त्राभावो भवितैष जातः ३८ स चेत्क
 दा बिलकुलपां सुखः स्यात्तुल्य इत्येव कुलस्य नष्टा ॥ वदामि किं दृष्टं मन्यदत्र सर्वं विषयं ति पदे पदे यत् ३९ २२२

वि० तं० ७
१९ ति

कल्पयंतः॥ वारंवारं शिथिलं शिथिलं धारयंतः समीरं भूयो भूयो विगलितं भियो निर्जनेषु भ्रमंति ॥ २४५ ॥ चित्तस्यादौ तरलतर-
ता बाधनं साधनेने स्पृहीकृत्य प्रह्लं स भगे वस्तुनि कापि बाधे ॥ मंदं मंदं तदनुधमनी चक्रमावेशितस्य स्वेयोद्योगं विदधति त-
रां बाह्यं हृत्ते निर्हृत्ते ॥ ६३ ॥ संसारे स्मिन्नाविदपि गिरो बध पद्मासनस्थाः स्वांके पंकेतु हं निवसमुत्तानपाणी निधाय ॥ इषन्मील-
नयनविगलत्प्रेमजाश्रुप्रवाहाः स्वरं स्वरं कमपि सुरसंस्वांतरा स्वादयंति ६४ ॥ बाह्यं साक्षात्कारणकरणं सर्वतः सन्नित्यज्यो मी
तिर्जालस्फुरितधमनी मध्यमावेश्य चेतः ॥ क्लेशातीतं कमपि परमानंदं संतर्भजंतो धन्या धन्या विदधति चिरं योगिनो योगानि
द्रो ६५ ॥ अंतर्जाले विमलसालिले पुष्करे वा प्रयोगे स्नात्वा च म्यक्षपितकलुषास्तत्र संध्यामुपास्य ॥ ध्यानप्राप्तप्रचुरसुधया च
चक्षुःशोषचारैः केपि ज्योतिः समुदयमयी देवतामर्चयंति ६६ ॥ चक्रचक्रे समरसतया स्वेच्छया संचरंति श्वारे चारे नालिनविवरे श्व-
समापूरयंति ॥ काले काले स्वयमुपगतं मंडलीतः सुधांशोः स्वादं स्वादं निभृतममृतं योगवंतः पिबंति ६७ ॥ २५० ॥ ज्योतिः पूर्णं
सकलमवनिव्योमचक्रान्तरालमात्मारावं किमपि विषयीकृत्य हृत्या नतीति ॥ जीवन्मुक्ताः समुद्दिता विद्वानंदसंदोहमुग्राकेति १९

श्रुतसामान्यकामेजुगुप्सोदयादसंगः॥ संतोषेणानितरांसुखलाभः॥ तपसाचकार्येन्द्रियशुद्धिः॥ तत्रकायशुद्धिः कायस्यमहत्वाणुल
यूहादिरचनासामर्थ्यं॥ इन्द्रियशुद्धितश्चसूक्ष्मतमविप्रकृतमशब्दश्रवणंरवेचरादिकथाकर्णनंच॥ सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृतमवस्तु
नादर्शनं॥ तथेदृशगंधादीनामपिग्रहणंपरपुरप्रवेशादिशक्तिश्च॥ जपलक्षणेनचस्वाध्यायेनेष्टदेवतादर्शनादि॥ ततश्चांतरायी
भूतकेशोन्मूलनकृतः समाधिलाभः॥ आसनेनांगशोधित्याद्यभावः॥ शीतोष्णसुसिपासाद्यनाभिभवश्च॥ पातालेसहितो
या गिरोभुवि विषयहेतास्याहतिः॥ शापानुग्रहशक्तिरप्रतिहतासार्वभौमाज्ञोदयः॥ इष्टार्थानवरोधनंभयहनिर्मुक्त्योर्निजाधीनता
प्राणायामविधानसाधनवशादंतर्द्विसिद्ध्यादयः ६० चित्तस्याधिकसाधितस्यतु बहिर्द्वेर्नेतिरोधक्रमादंतर्द्वान्तिनयांतरेववि
गलत्पीडूषमास्वादयेत्॥ स्वात्मन्येवतदासदाशिवमयंतज्ज्योतिरालोकयेत्सांज्ञानंदपरंपरामनुभवेत्सिद्धिः समाधेरियं॥
६१ योगसिद्धिरपिमृदुमध्यतीव्रैः संवेगैश्चिरमध्यचिरतरकालेनभवति॥ संवेगस्तक्रियाहेतुर्दृढतरः संस्कारः॥ अथोयो
गिनांसाधनादिसिध्यंतक्रियाभेदाः केचनप्रदर्श्यन्ते॥ मंदंमंदंविनिर्मायनाः सुसिपासेज्वलन्तः किंचित्किंचिद्विषयविरतिचेतसः

कालं कलितवपुषो योगिनो यापयन्ति ६८ नीत्वा कालं कतिपयमथो योगिनो योगसिद्धा संसारीयात्प्र कृतिविहितात्प्राशवं
 धादिमुक्ताः ॥ द्रोणात्तीलं विलयरहितं सर्वतो व्यापिसत्यं सोऽदानं दं शिवमयमर्माधामपूर्णं विशन्ति ६९ ॥ २५२ ॥ श्रीः ॥ ७
 दैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोद्धुत्तुबुधिश्रुतो भट्टाचार्यशतावधानइतियोगोडोद्भवो मूकविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणीन
 नुचिरंजविनेन तज्जन्मनाशास्त्रेयारचिते हसतमपदं तस्यास्तरंगोगतः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ २५३ ॥ इतीश्वरिंजीवभट्टाचा
 र्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यां सप्तमः स्तरंगः ७ ॥ ७३ ॥ ॥ अथ वेष्टवः पातं जलमुद्दिश्य ॥ किमहो योगमार्गे ध्यायमानं
 न शिवमेव मुक्तिदत्तं स्तुवंतो भवन्तः ॥ पश्यन्तु तावत् ॥ नारायणाराधनमंतरेण यो मुक्तिमाकांक्षति जीवलोकः ॥ पोताधिरोहेण वि
 नेव सोऽयं पयोनिधेः पारमपि प्रयातु ॥ १ ॥ अत्रांतरे शैवः ॥ सत्त्वादिभिश्चेशह्यपापपन्नैरन्यैरुपायैरपि निर्विकल्पं ॥ पोताधिरोहे
 ण विनेव कुपिरामादिवत्सागरमुत्तरंति ॥ २ ॥ अत्रांतरे रामोपासकः ॥ आः व्यामोहः ॥ रामेनियन्नामजनास्मरंतिः संसारवारांति
 धिमुत्तरंति ॥ सकस्यवेशस्य ह्यपापुपत्यबन्धसेतुं जगदेकनाथः ॥ ३ ॥ महानुरारेरपरो न कश्चित्तरस्यापिरूपाणि बहूनि सन्ति ॥ रूपे

बिह. नरं. २०
पुतेषु पपन्नलीलाचरामचंद्रादपरो गरीयान् ॥ ४ ॥ अत्रांतरे कृष्णोपासकः ॥ राधादिगोपीजनद्वयकोरनिपीयमानाने पूर्णचंद्रात् न
वंशीप्रिनादौ जीवतृष्णात्कृष्णात्परः कः पुरुषः पुराणः ॥ अत्रांतरे राधोपासकः ॥ किमहो श्रीराधामपि गोपीजनेषु गणायसि ॥ आक
र्णयाकर्णय ॥ कलिंदकन्यापुलिने वने वा गृहे न्यतो वा निवसच्छदादि ॥ यत्पादपद्मार्चनमंतरेण न नंदनो नंदद्विशोरस्यः ॥ ६ ॥
यामीश्वरीत्वे परिकल्प्य यत्नादात्मानमावेश्य च दासभावे ॥ प्रासादमासाद्य कटाक्षमंगीरंगीचकारैष शिरः प्रणामैः ॥ ७ ॥ तेनापि
गोपालकबालकेन न्यवेशियापुण्यलताफलत्वे ॥ धन्योसि किंने कथयामिराधोनामन्यसामान्यतया ब्रवीषि ॥ ८ ॥ कृष्णोपासकः
सत्यसत्य ॥ अस्माभिरावेशवशादप्रणिधानेन तथोक्तं ॥ पश्य पश्य ॥ प्राणेश्वरीदेवतदेवतस्य श्रीकृष्णदेवस्य तुराधिकैव ॥ अथा
पिराधासहितो यदेष हंदावने नित्यविहारशाली ॥ ९ ॥ अपि च ॥ राधां विना ध्यापयितुं न शक्यं ॥ तिस्रश्च कृष्णं कृष्णं विना ध्यापयितुं न शक्यं ॥ राधां
इमावुभावपुपपन्नमोहो हृथाजनीभक्तिरसानभिज्ञौ ॥ १० ॥ राधां विना तिष्ठति नैव कृष्णः कृष्णं विना तिष्ठति नैव राधा ॥ सा
धारणान्योन्यरसे निमग्नौ लब्धौ मदीये हृदि रेव लुप्तौ ॥ ११ ॥ रामोपासकः सस्मिन् ॥ किमहो शृंगाररसप्राधान्ये नैव कृष्ण

वि० गिली०

२१

भि

षोडशा सहस्रमजस्वकन्यकाः क्षितिभुजासुपभोक्तुं ॥ तावतीसमकरोन्निजमूर्त्तिस्त्रितत्रभवनेभुवनेशः ॥ १६ ॥ अथ च ॥ विचित्रं
तानिसुलोचनानिभ्रमंगलीलाजितकार्मुकार्मुकानि ॥ स्मेराणि सोम्यानि सुदीप्तिमंतिसमंततः कानिचिदाननानि ॥ १७ ॥ सुवर्ण
लैः कोटिषु लीनशोणैरुग्रैरनेकाक्षैरंचितानि ॥ करालदंष्ट्राणि भ्रमंकराणि भास्वंति वक्राणि तथा पराणि ॥ १८ ॥ श्यामानि पीता
नितयासितानि रक्तानि रक्षांसि पिबन्ति मयः ॥ कलानलज्वालमिवोद्दमन्ति मुखान्यथोक्तान्यपि विस्फुरन्ति ॥ १९ ॥ इतस्ततः कानि
निदायतानि मुखानि लीलाचलाजिह्विकानि ॥ विशतुरंगे भरथाधिभूतयुद्धोद्यतक्षत्रकंदंबकानि ॥ २० ॥ अनेकपादोदरमध्यव
क्षोदिव्यास्युष्माङ्गसहस्रकोटीः ॥ नानाविधान्याभरणानि भास्वन्ति रीटकोटीरपि संहतानि ॥ २१ ॥ गंधर्वविद्यापरासिद्धसा
ध्यवेतालयक्षैर्वसुभिश्च नागेः ॥ सूर्ये दुर्गारागण रुद्रमुखैरन्यैः सुरैर्देवैरभितोऽप्युपेतं ॥ २२ ॥ असंख्यसूर्यस्फुरदंशुजालैर्दिशोद
शल्याप्यविराजमानं ॥ आश्चर्यरूपं निज रूपमिह गृह्योद्दर्शयामास धनं जयाय ॥ २३ ॥ अपि च ॥ यो देवदेव्यावतारान्तरैर्दानिह
त्यभूमेरवतार्यभारं ॥ सत्यविधायस्वकुलस्थलोकान् वने जसा व्याप्य दिवं जगाम ॥ २४ ॥ रामादयोऽशावतरा हरेश्चैव नित्यं सर्वे वि

राम ७५

२१

स्य सर्वतो महत्वं प्रतिप्रादयसि ॥ कृष्णोपासकः रामचंद्रस्यापिशृंगाररसप्राधान्यमस्त्येव ॥ परंतु विप्रलंभमादायोतिविशेषः ॥ अत्रा-
नरेवैष्णवः ॥ किमिति स्वमध्य एव वृथा कोलाहलः प्रारब्धोद्युः बाध्याम् ॥ यएवरामो हिस एव कृष्णो यएव कृष्णो हिस एवरामः ॥ अन्ये-
न्यभिन्नो न हिराम कृष्णो नारायणस्यावतरौ यदेतौ ॥ १२ ॥ कृष्णोपासकः सविनयं ॥ प्रमोद्यद्यपि नारायणावतरत्वेनैवराम-
चंद्रस्य श्रीकृष्णदेवस्य च साम्यं ॥ तथापि पूर्णावतरत्वेन श्रीकृष्णदेवस्य प्राधान्यमस्त्येव ॥ पूर्णावतरत्वं तु श्रूयमाणमपि क्रियावि-
शेषैरुन्नीयते यथा ॥ आविर्भूय चतुर्भुजो धनुर्गदाशंखचक्रायुधो ब्रह्मायैरुपगीयमानविभवः पीतांबरो बालकः ॥ कालिं-
दीमतिकंपामानसालितामुल्लुंघ्य चाल्योदवहत्वा गोकुलराजजामथ महामायाभितो चालयत् ॥ १३ ॥ कृत्वा तत्र च पूतनादि-
कदनं यत्प्राणिभिर्दुष्करं विश्वं विश्वमिदं निजोदरगतं संदर्श्य मात्रे पुनः ॥ गोपीभिर्विजहार यः शिशुरपि प्रागल्भ्यमुद्धेलयन्न-
र्गवमरवर्षयत्सरपतेरुद्धत्यगोवर्धनं ॥ १४ ॥ आश्चर्यं जगतोऽधिकं जनयता हत्वा चकंसादिकं संदर्श्यापि कृतान्तमंदिरगताप-
त्यानि पित्रे पुनः ॥ सुप्रायेन निशांतरे मधुपुरीमध्यस्थिताया दवानीता द्वारवती सती जलनिधेरतः क्षणान्मायया ॥ १५ ॥ किंच

विद्वन्मोदत० संवसतां मुनीनां ॥ ३३ ॥ अंतर्हितायां जनकात्मजायां कार्यार्थमर्थि त्रिदशेश्वराणां ॥ मायामयीकाविदलीकनपासीताहता
 तत्रचरावणेन ॥ ३४ ॥ लीलावशाद्वाशरथेरथस्यसाधारणस्यैवजनस्यकोपि ॥ व्यलोकिलोकैः सकलैर्बलीयानुप्रियावि
 योगप्रभवोविकारः ॥ ३५ ॥ आत्रांतैरदासपदप्रपद्यरुद्रावतारोमिलितोहनुमान् ॥ वनेचराणामथवानराणांसमेलया
 मासचमूममात्यः ॥ ३६ ॥ सप्रस्तरेदुस्तरसागरांतःसेतुबन्धप्रतिबंधहीनः ॥ चमूससहैवविवेरापोलंकामलंकामपिका श
 मरूपां ॥ ३७ ॥ काराग्रहयासुरसंदरीणांमहेंद्रचंद्रादिसुरेश्वराणां ॥ गम्यानयादानवमानवानांयाराजराजानुजराजधा
 नी ॥ ३८ ॥ तत्रेदंजिह्वस्मण्वाणलक्ष्योभूत्वासमंराक्षसलक्षलक्षैः ॥ तलंकयातंकितसर्वलोकंविवेशकीनाशनिवेश
 माशु ॥ ३९ ॥ स्वर्गस्थहस्तीश्वरहस्तमुग्रहस्तेनलंकास्थितआचकर्ष ॥ यःकुंभकर्णःसजगामधामयमस्यरामेणशरेणभिन्नः
 ॥ ४० ॥ पुराहरादासवरेणहृसोजितभूयःसकलांत्रिलोकीं ॥ कैलासमावेशवशेनराभोरावासमयुद्धतवान्बलाद्यः ॥
 ॥ ४१ ॥ जगत्रयोपद्वकारकस्पर्णागणोन्मादवशांगतस्य ॥ क्षणेनचिच्छेदशिरांसितस्यदशापिरामोदशकंधरस्य ॥ ४२ ॥

वि

दत्वाप्रपन्नायविभीषणायलंकाधिपत्वंरघुवंशहंसः ॥ मायामयीतामुपनीयसीतामग्नौपरीक्षामिषतोनिवेशमा ॥ ४३ ॥ संप्रव
 तामेवसुरासुराणांब्रह्मादिकानांस्तुवतांपुरस्तात् ॥ निःश्यामासङ्कताशकुंडात्पुरातनीतामवर्णलक्ष्मीं ॥ ४४ ॥ विरिंचिपंचान ती
 नसत्प्रबंधैःकाव्यैश्चवाचस्पतिभार्गवीयैः ॥ स्तुतैस्त्रिलोकीजनताभिरोमेरुच्चावचैरेवबबोविशेषैः ॥ ४५ ॥ नाकेशलंकेशक
 पीरायुधैर्वैतोनुजनानुगतःस्वकीयां ॥ पुरीसदारोयमुदारकीर्तिर्विमानमारुह्यसमाजगाम ॥ ४६ ॥ रुद्रैःसमुद्रैर्वसुभिश्चसू
 र्यैःसिद्धैश्चसाध्यैर्दशभिर्दिगीशैः ॥ ब्रह्मर्षिपुरेद्यैर्विधिनाभिषिक्तःसप्राप्तयामासमहीमहीनां ॥ ४७ ॥ उन्नायभारजगतांत्रया
 णानिहृत्परक्षांसिवितत्यधर्म ॥ रामोवसानेसकलामयोध्यांसहैवनीत्वादिवमारुरोह ॥ ४८ ॥ हतावशेषान्परिहत्यबंध
 न्छेषोर्षयित्वावनिताःपुलिंदे ॥ विस्तार्यलोकैकलिरीतिमेकादिबंगतःकेवलमेकएव ॥ ४९ ॥ तल्लथंलक्षःक्रियाभिरपिश्रीरा
 मचंद्रादधिकः ॥ वैष्णवः ॥ हाहतपुवयोरघाविवर्ततएवव्यामोहः ॥ तद्युवाभ्यांप्रायशोनश्रुतोविष्णुसिद्धांतः ॥ तथाहि ॥
 लोकेरुहीताकृतिकस्यतस्यनवालवः कोपिविकारआस्ते ॥ परंजनस्यैवसमस्तकार्येलीलाविलासःपुरुषोत्तमस्य ॥ ५० ॥

त्यागो हिराज्यस्य वेने निवासो दारापहारो युधिसेतुबंधः ॥ रक्षोवधादिश्च विलासमात्रं चकार भूमाववतीर्य रामः ॥ ५१ ॥ प्रकामरेव
 उग्रजमुंदरीभिस्त्यागोपितासाजलधो निवासः ॥ भूभारनाशः स्वकुलक्षयश्च दारोपसर्गादिचक्रे छलीला ॥ ५२ ॥ रामस्य भक्तो
 यथक्लृणभक्तः स्यान्नृसिंहादिकमलिशाली ॥ सर्वोपयं वैष्णवशास्त्रविद्भिर्निवेदितो वैष्णव एव लोके ॥ ५३ ॥ यो द्वेष्टिरामं भज
 ते तुल्यपां यो द्वेष्टि कृष्णं भजते तुरामं ॥ इमावुभौ वैष्णवशास्त्रमध्ये बहिर्मुखत्वेन निवेदितौ स्तः ॥ ५४ ॥ सर्वो गमे वेदपुराणमध्य
 नारायणादन्यतयानचेत्तो ॥ लीलावतारो किल राम कृष्णो कृष्णो द्रव्यतो भवतो विमुग्धो ॥ ५५ ॥ क्वचित्प्रभूतं क्वचिदप्रभूतं
 कुतोपि हेतोरुपलभ्यमानं ॥ ऐश्वर्यमेतन्मधुसूदनस्य न वर्धते नापि चूहीयते न ॥ ५६ ॥ उपासनायां निजचित्तवृत्तिः प्रवर्तने
 रूपमुपेत्य पद्यत् ॥ निजेल्लया तत्तदुपासनीयं सर्वं हि रूपं हरिरूपमेव ॥ ५७ ॥ अतो महेशोपि विहाय भेदबुद्धिं सदा सेवत एव वि
 ष्णुं ॥ रामं च कृष्णं च तथा नृसिंहं तथा हयग्रीवं च पुरवप्रभेदं ॥ ५८ ॥ अथ शैवः सकोपं ॥ अहो भवानेव शिवं महेशं वदन् वदत्यन्य
 जनेन सेव्यं ॥ व्याघातपातो बदेन स्तबो यमापाततो हृषणमाह सम्यक् ॥ ५९ ॥ किंच ॥ ईशो महेशः परमेश्वरो यामहेश्वरः केव

राम
२३

भवंतु नाम ॥ परंतु ते हंत कथं नुसास्यं भजंतु कृष्णेन समंतु ते न ॥ २५ ॥ इत्युदीर्य विरते कृष्णो पासकरो रामो पासकः ॥ किमहो श्रीराम
 चंद्रस्य महिमानं न वेत्ति ॥ आकर्णयाकर्णय ॥ चतुर्भुजः पीतदुक्कलधारी द्वारी सहस्रांशुसहस्रदीप्तिः ॥ २६ ॥ रामः परं ब्रह्म कुतो
 पि हेतोः कौशल्यया लोकिपुरोवनीर्णः ॥ २६ ॥ तया ततस्तोत्रशतौ पगीतस्तुतं भवां भोजभवादिदेवैः ॥ क्षणाददो नृपमरुपशा
 ली विहाय खाली कृतविग्रहो भूत् ॥ २७ ॥ अनन्यसाध्यामवधार्य यत्नाद्यां याचयामास हवान्मुनीन् दिः ॥ निहत्य रक्षांसि चकार रक्षा
 तामेव बालोपि महाध्वरस्य ॥ २८ ॥ शैवत्रिलोकी विनिवासमाजां बलादसाध्योद्धरणं धनुस्तत् ॥ यो हेतुया श्रीरघुवंशं हंसो जग
 त्प्रकारकरो वभंज ॥ २९ ॥ देवी कलां कामपि कामरूपां वसुंधरा यो निमयो निजानां ॥ निजात्मजात्वे जनकेन नीतां सीतां विनी
 तां परिणीतवान् यः ॥ ३० ॥ यो नाम दय्याजगदेकमान्यां महत्क्षत्रियकालरात्रेः ॥ मरोद्धता दुद्धतता पशोस्तैजेजानिजं वै स बला
 वमाजहार ॥ ३१ ॥ पितुः प्रतिज्ञाप्रतिपालनाय राज्यापरित्यज्य जटां दधानः ॥ यो वल्कलेनावरसं बलः समुवनं गतो लक्ष्म
 णजानकीभ्यां ॥ ३२ ॥ लोकत्रयोपद्रवकारकाणि घोराणि घोरायुधदर्शनानि ॥ निहत्य रक्षांसि चकार रक्षां मस्मिन्ने

सेवनतत्परावाविनापिसेवामधिसंखितावा ॥ सदासमीपस्थितिलब्धमानायेपार्षदास्तां तुसमासुपेताः ॥ ६९ ॥ तेद्योतमानानिजदे
हभासाप्रायेणदोर्भिः सहिताश्चतुर्भिः ॥ विचित्रनानाभरणप्रभाभिर्विराजमानाः सुरिवनोजयन्ति ॥ ७० ॥ किंचप्रभामंडलमध्य
वर्ति सिंहसनेषुस्फुरदंशुजालाः ॥ चतुर्भुजाश्चक्रगदासरोजशरवान्दधानाधृतचापबाणाः ॥ ७१ ॥ पीतांबरानूतनमेघमा
सः श्रीवत्सचिह्नारमणीयनूपाः ॥ सकुंडलास्तेवलयागुलीयकेयूरहारादिविभूषणाढ्याः ॥ ७२ ॥ किरीटिनोनाभिसरोजना
लावक्षः सुलालालविशालमालाः ॥ सानूयमुक्तिसमवाहयनोजयन्तिसंतोपिसहस्रशोभ्ये ॥ ७३ ॥ सिंहसनंतत्रसमांतरा
लेप्रभाविविशेषप्रतिबद्धरूपं ॥ तारावृत्तेव्योमनिदृश्यमानममंदमिंदोरिवमंडलयत् ॥ ७४ ॥ नानाविधाभिर्द्युतिभिर्मणीनां
नाविधानामतिचित्ररूपं ॥ तादृशेणाचेन्नार्थितविग्रहेणपुरांकितंरत्नमयेनभाति ॥ ७५ ॥ सिंहसनेस्मिन्नगवान्निषण्णाना
रायणः सर्वजगन्निवासः ॥ नवंबुद्धयामलकायकांतिः परस्फुरन्मंडलमध्यवर्ति ॥ ७६ ॥ उद्यत्सहस्रांशुसमानकांतिर्नरवज्र
भाभूषितपादपद्मे ॥ निरंतरध्यायि महामुनीनारागादिवारक्तदलेदधानः ॥ ७७ ॥ पीतद्युतिद्योतिद्वकूलशोभितानाभिः

दोद्भूतसहस्रपत्रः ॥ श्रीवत्सचिह्नेहृदि कोस्तुमेनविराजमानोवनमालयाच ॥ ७८ ॥ हरीसकेयूरविशेषधारीमाणिक्यरज्यद्वल
यप्रकोष्ठः ॥ नानाभरतस्फुरदंगुलीयप्रभाति किर्मीरितादिद्यभागः ॥ ७९ ॥ अलंचतुर्वर्गफलदद्विदोर्भिश्चतुर्भिश्चतुरोपिच
तान् ॥ विभ्रद्गदाचक्रसरोजशरवान्पार्श्वस्फुरच्चापशरासिवास्त्रिः ॥ ८० ॥ मकरकुंडलमंडनमंडितोदननिशापतिनिर्मितलो
चनः ॥ मुकुटदीप्तिदीप्तिमद्युतिः समुनिमानसमानसहस्रराट् ॥ ८१ ॥ कमलयापरिसोविषद्वयः कमलयामलयानियतं त
नुतः ॥ कृतिविशारदनारदशारदामुनिगणेर्निगमेरगमेकतः ॥ ८२ ॥ इति यथा मतिनूपनिरूपणं भुवनमंगलमंगलरूपिणः
॥ भगवतो घनया कमया कमलापतेस्तवविमोहविघातलुतेकृतं ॥ ८३ ॥ शिवः शमशानेचितिभस्मधूसरः कपालमालास्त्रि
भुजंगभूषणः ॥ सतालवेतालपिशाचमंडलेनदन्तदन्तइवातद्वेषणः ॥ ८४ ॥ दिगंबरोमुक्तजटोविरूपदग्जलल्लंघादिशि ला
खावल्लोहितः ॥ अमंगलंनूपमिदं दधत्कथं भजजनानां विदधातुमंगलम् ॥ ८५ ॥ उपासको यो यदुपासनारतः सतंसमे
तीतिसतः श्रुतं मया ॥ अतः शिवाराधनतः पिशाचता कथं न पायादिति मे निवेदय ॥ ८६ ॥ अनेन रूपेण च संपदानया

क्रियाभिरेताभिरुदीरितस्थितिः ॥ महेश्वराख्यामपिलब्धवानयं महेश्वरत्वं कथमेतुवाक्यं ॥ ६० ॥ इति सस्मितमुदीर्य विरेते वैष्णवशेषः स
कोपं ॥ अनंतरूपस्य शिवस्य लीलाया विहारशीलस्य विचित्रकर्मणः ॥ अनेन रूपेण च भीषणेन तत्स्वरूपहानिर्न भवेत्कादाचन ॥ ६१ ॥ किंच
सुरवं वा कुतस्तस्य दुःखं कुतो वा कुतः सुंदरत्वं कुतो सुंदरत्वं ॥ अनेकैः स्वरूपैरेकैः प्रकारैः सदा लीलायारवे लतश्चिन्मयस्य ॥ ६२ ॥ आ
कर्णयता वदूपांतरमपि भगवतो महेश्वरस्य ॥ स्तुते कापिरम्येतु पाराचल्यिव नीभूत रुद्राक्ष हृक्षांतराले ॥ मरुत्पक्षिसंचारराहित्यभा
जिस्फुरद्भिरनिःशब्दभूर्जादिहृक्षे ॥ ६३ ॥ चतुर्हस्तविस्तारहस्तोद्धितायां चतुःकोणगाशोकवृक्षा चितायाम् ॥ कुशाक्षिस्तु हृत्
चर्मस्थितायां नियमो महेशः शिलावेदिकायां ॥ ६४ ॥ दधत्पद्मगीमेखलां नागराजी समावद्धाई लल्लु लल्लु विसानः ॥ सुधाधामले
ख्यालसद्मालपद्मोज्ज्वलसंवाहि गंगा प्रवाहः ॥ ६५ ॥ समावद्धपद्मासनस्तत्त्वमुद्रां दधन्नासिकायैकविन्दुस्तदाष्टिः ॥ विशुद्धं चि
दानंदसंदोहं रूपं निजं ज्योतिरा लोकाय च तरे च ॥ ६६ ॥ स्वयं योगिभिर्योगतो योगमार्गे सदा ध्यायमानः सदा हि शिवो यम् ॥ पुरु
योगिनां योगमार्गं प्रवृत्त्यै मरुत्संनिरोधान्स्थितस्त्वाणुरूपः ॥ ६७ ॥ इदं रूपमेकं महेशस्य दुष्टैरदृष्टं गजत्वाणहोतः प्रवृत्तं ॥ अथान्य

श्रीराम
धृष्ट
२५

लक्ष्मीश्वरो वा ॥ समारख्यया कः कथितो महद्भिः शिवा हने वेदपुराणविद्भिः ॥ ६८ ॥ वैष्णवः सस्मितं किमहो ईश्वर इति नामैवैश्वर्यमातिथो ॥
पश्यता वदूपांतरो विज्ञे शिवस्य चतारलम्यैश्वर्यस्य ॥ तथा हि ॥ धिरिंचिलोकादपि योजनानां महद्वीकोटिसमुद्धितो यः ॥ विस्तारमा
सारदसरस्य कोट्या सहस्रसूर्यदेशभिः समानः ॥ ६९ ॥ नानाविधाभिर्मणिकान्तिभिर्यो विचित्रितश्चित्रमयो विभाति ॥ वैकुण्ठनामा स
हिविष्णु लोको लोकेषु सर्वेषु जयत्युदारः ॥ ७० ॥ निजप्रभामंडलमध्यगानि वेष्टमानि यस्मिन्मणिनिर्मितानि ॥ पीताभिरुच्चैर्गरुडां कि
ताभिश्च लसताकाभिरलंकृतानि ॥ ७१ ॥ तथोदयाद्भानुसहस्रभानि वेष्टमानि प्राणिव्यमयानियानि ॥ महेंद्रीलेघटितानि तानि कति
कचित्स्वांतमिवोद्भवंति ॥ ७२ ॥ प्रभाचमत्कारचमाश्रयाणां तुल्या कृतीनां पथिकावलीनां ॥ रथ्या सुतथ्यं परितः प्रयाणे को वेद विंबप्रति
विंबमेदं ॥ ७३ ॥ शिया विमाना हतपुष्पकानि यस्मिन् विमानानि विमानगानि ॥ भास्वतिरत्नैः कच्छधौतलुगैरितस्ततो वीथिषु संच
रन्ति ॥ ७४ ॥ मनोनुपेक्षणमात्रलभ्यं चिरानुबन्धिप्रतिबंधहीनम् ॥ दिवौ कसा श्रीश्वरत्वा मुपेत्य पुरो कसो यत्र सुरवं वसन्ति ॥ ७५ ॥
प्रभाविशेषोदयबद्धरूपा तस्मिन् सभाकाचिदचित्स्वरूपा ॥ प्रद्योतनानां घटिते वलक्षौर्विद्योत्तले नित्यतयेव नित्यं ॥ ७६ ॥ यथोचितं

वि० तरंगः ८

२६

सवत्यानिषकोमहेशोजगन्गलाय ॥४॥ महासेन हेरंबयोरवेडितेषु स्मितास्यः कृतानंददृष्टिप्रकाशः ॥ समीपस्थि तत्र ह्यग्रा ब्रह्मयो
वैश्वतुर्थाचतुर्भिर्मुरैः स्तूयमानः ॥५॥ त्रिभिर्लोचनैः सूर्यसोमाग्निरूपैर्जटाभिः किरीटापिताभिः स्फुरन्ति ॥ पुरवान्यस्य पंचान्विता
नीदुरवंडैरवंडैश्च वैल्यैर्दंष्ट्रैः कुंडलैश्च ॥६॥ गले कालिमाकाठकदस्य यस्य शरीरे च कर्पूरपूरोपमाभा ॥ समस्तांगसंगीन्यनेकानि
सास्वदनेकाभरत्नावलीभूषणानि ॥७॥ गले केशु माला लला मं भुजंगोद्भावा सुकिः कंकणीभूत आस्ते ॥ त्रिचादीपिनो मध्यदे
शे तु यस्य तडि हं दरे रवावली मंडितेव ॥८॥ अदोरूपमेकं महेशस्य किंचित्तयोक्तं वदाम्यन्यदप्यस्य रूपम् ॥ अधिष्ठीरसिंधुस्फुर
दपसिंधुप्रकाशयदास्ते मणिद्वीपमध्ये ॥९॥ सुधाजलनिधो वित्तं मणिमयांतरिपं महत्तदीयलहरीतप्रततिधौतपर्यंतकं ॥ प्र
भाचयचमक्रियासमुदयसहस्रांशुसहस्रशतशोणिमस्फुरन्ति लोको लोकोत्तरम् ॥१०॥ कदंबघनकाननं बहुलपारिजाते
स्फुरत्सकल्पतरुभिः सदाकुसुमितैश्च मंदारकैः ॥ अमङ्गमरधोरणीविकरुका लिसंजुध्वनिप्रकीर्णमपिशोभनेततश्चोत्त

री

२६

रीपांतरे ॥११॥ बहिर्भवनं भित्तयः स्फुरितपद्मरागोपलेभिर्ग्रीडशिरवरोपमेर्विरचिताश्च माणिक्यकैः ॥ प्रभापटलनिर्झरैर्विदधति
स्वर्गीयेरलंतदणीवजलनभः खलमतीवसिद्धिरितम् ॥१२॥ जयत्यधिकमद्भुतं भवनमत्राचिंतामणेर्महोपलविनिर्मितंसक
लदेवराजैः स्तूतम् ॥ इतं परमसुंदरीशालसहस्रसंख्याधिकैर्धृतस्मरमहारसैः परशिवेरसोत्सासिनि ॥१३॥ विशिष्टिकमलायति
प्रभृतिभिः कृतोपासनैरिहैवपरितोषितो नवनवैः सुवानांशोतैः ॥ उदंचदरुणप्रभापटलशोभि मंचांतरे सदाशिवमयः शिवो वि
जयते शिवायोद्यतः ॥१४॥ अयं त्रिनयनो भुजद्वययुतस्तथैकाननो जटासुकुटमंडितो विधुकलांललाटे दधत् ॥ अनेकमणिमो
क्तिकैर्घटितभूषणाभूषितः सितयुतिसहस्रकटुतिरतीवभानीश्वरः ॥१५॥ आकर्णयतावत्त्वचूपांतरमपि भगवतो महेश्व
रस्य ॥ तडं कनारायणलोकतोपियः समुद्रितः षोडशकोटियोजनं ॥ सुविस्तृतो सोरदकोटियोजनैः समातिलोकः शिवलो
कसंज्ञकः ॥१६॥ अस्थिस्कलोके दशलससूर्यसमप्रकारे निबसन्ति संतः ॥ सदाशिवाराधनतत्परायेते लक्षसूर्योपमितप्रका
शाः ॥१७॥ असंख्यसूर्यस्फुरदंशुमंडलः सदाचिदानंदमयो महेश्वरः ॥ असंख्यसोमस्फुरदंशुमालयासहेहशक्त्यारमते सदा

वि० सि०

३७

हे
स्ते

शिवः ॥ १८ ॥ धरां बुते जो मरुदं वराणिय द्वा द्विजः शक्ति करो दिनेशः ॥ इमा अपि स्पष्ट मनेक मूर्ते रसो प्रसिद्धाः खलु मूर्तयो न्याः ॥ १९ ॥
देदीप्यमाना परितः स्फुरती ते जो मयी मूर्ति रिया परास्य ॥ न हस्त पादादिक देह संस्था यत्रास्तिसो योगिजने कगम्या ॥ २० ॥ एतादृशस्या
स्य मेधरस्य विहारशीलस्य विचित्र नूपैः ॥ सादृश्यमाया तु हरिः कथं वास्तेनापि नेत्रेण समर्चकोपः ॥ २१ ॥ अत्रांतरे कोपि समाज
गामसमं विद्यार्णव कर्णधारः ॥ प्रगल्भं रूप धरादरेण सरस्वती मूर्ति मती वसाक्षात् ॥ २२ ॥ तं वीक्ष्य लोके शुभ पूर्व कीर्ति ते जो वि
शेषानुमित रचनं ॥ विद्वत्समाजो नृपतिश्च दूरादभ्युत्थितः संभ्रमनं ब्रह्मिष्ठः ॥ २३ ॥ आगत्य वसः ॥ ज्योतिर्दीप्ति त्रिनाडी नियमि
त मरुतानीत शक्ति प्रशान्त्या पश्यत्यानंद साद्रे स्फुरदुरु महसंयोग वंतो वसंतः ॥ सेवते मूर्ति मंतं यमति सकरुणं ब्रह्म विष्णादि
रूपं सो व्याद व्याज मव्याहृत धनि निर्मलं त्वामनी शोयमशिः ॥ २४ ॥ इत्युच्ये ॥ अथ सर्वतो वलोक्य पुनः प्रभुं प्रत्याह ॥ सुमंडिता
पंडित मंडलैरियं भवत्सभा देवसमेव दृश्यते ॥ अहो विचारः कतमः प्रवर्तते ममेतदा कर्णन कर्णकोतुकम् ॥ २५ ॥ अथ प्र
भुः साविनयं ॥ भवद्गुण ग्रामय शोभितं तं श्रुति प्रतिस्पष्टितया विलोचने ॥ विषीदतो तं विपुलाधुना पुनः सुधां बुधावात

३७

स्वरूपं प्रवीमि स्फुटं ते वदासीन मास्ते हि कैलास मस्ते ॥ २६ ॥ सुमेरोः समीपे सकेलासनामा स दारा जते राजतः शैल राजः ॥ असावाश्रयः सिद्ध
दिव्योषधीनां समस्त तुभिसे विताराम धामा ॥ २७ ॥ सदा सिद्ध साध्या सुरोयक्षरक्षः संगंधर्व विद्याधरेः किन्नरेश्वर ॥ सुदासे वितो गृह्यकेः पन्न
गंडैः सदेवार्थिभिर्देवैर्दाने वैश्व ॥ २८ ॥ जयं त्रिशैले वृषैरंकिताभिः पताकावलीभिः स दाराज मला स्फुरद्वत्सवेदी लसच्चारु रूपा पुरीष्कादिकी
हाद कोकीर्ण मध्या ॥ २९ ॥ इयं योगिनी जाकिनी हाकिनी भिर्द्वितारा किनी शाकिनी लाकिनीभिः ॥ गणैर्भूत येनालु मुरयेः परीता पुरीषैरेके
भैरवैर्भैरवीभिः ॥ ३० ॥ तथा ब्रह्म नारायणेशादि देहोद्भूताभिर्युना शक्तिभिर्मानुकाभिः ॥ शिवस्यापि रुद्रादिरूपैरनेकैः शिवाद्याश्चरो
द्यादिभिरिस्वनूपैः ॥ ३१ ॥ इहोन्मत्त पाटी कपाटी कृतानिः स्फुरत्पारिजात दुमाली बनावली ॥ स्फुरद्वस्मिधारा लसद्देश मलस्या चरीच
र्तिसर्वोपरि प्राजमानं ॥ सभा दारि नद्यादिवे प्रहार खलत्त किरीटाग्र विन्यस्त हस्तैः ॥ महेंद्रादि दिक्पाल वृद्धैः समस्तैः कृतो
पासना हरतः स्तोत्र जालैः ॥ ३२ ॥ ज्वलज्योतिरावेश देदीप्यमाना शिवाकारवद्भिर्गणैः सेव्यमाना ॥ सदा ब्रह्म देवार्थिभिः स्तू
यमाना सभा तत्र रम्या महाभाग गम्या ॥ ३३ ॥ स्फुरच्छानक्षत्रनाथ प्रकाशं बुजाकारसिंहासने तत्सभायां ॥ त्रिलोकी जनन्या समं हे

वि० तुरंगः

शिवस्त्रविष्टोः परमुक्तिरेषा पुरातनी श्रुत एव सर्वैः ॥ यश्चानयोर्भेदधिमं करोति नरः स घोरं नरकं प्रयाति ॥ ३३ ॥ अथ सकलविद्यानिधि
विद्वान् ॥ प्रभो ॥ अतो नयोर्भेदविधौ कदापि कार्या न बुद्धिः स दुपासको न ॥ सदा विचार्य परमेकतैव न चेदनार्या भवितैव भक्तिः ॥ ३२ ॥
हरे हरो वापि मनः प्रसन्नं यस्मिन् भवेत् सो यमुपासनीयः ॥ भुक्तिश्च मुक्तिश्च ततो यथेष्टं मवाप्यते नूनमुपासकेन ॥ ३३ ॥ शिवे तु भक्तिः प्रचु
रा यदि स्यात् तस्मै जेष्ठित्वेन हरिं तथापि ॥ हरो तु भक्तिः प्रचुरा यदि स्याद्भूजे द्वरित्वेन शिवं तथापि ॥ ३४ ॥ शिवोऽपि विष्णुं भजते कदाचि
दिषुः शिवं वा भजते कदापि ॥ परस्पराभेदविबोधनार्थं मथ प्रवृत्त्यर्थमुपासनायाः ॥ ३५ ॥ ये चात्मनो नूनमभिन्नतायां शरीरभेदा
दपि भेदमाहुः ॥ तेषां समाधानं कृते हरेण देहार्थधारी हरिरप्यकारि ॥ ३६ ॥ हरे हरो वापि यथा कथं चिन्निः कामभक्तिः समुपार्जन
या ॥ भक्तेः फलयोगमुदाहरंतियोगेन मुक्तिं समुपादिशति ॥ ३७ ॥ यौ वैश्रवः सोऽपि च योगकाले शक्तिस्त्वत्प्रेणा विचिंत्य विष्णुं ॥ शि
वात्मके धामनियोजयेत्त्वा दत्वाश्चिदानंदमयो हि भक्तिः ॥ ३८ ॥ अथ सानंदं साधुसाधितं सर्वरुक्तेनासाद्य मा लोकाय न्युनराह ॥

नुतोवगाहनं ॥ २६ ॥ संप्रतिपुनः प्रवर्तमानोयं शैवैस्त्वयोर्विवादः ॥ शैवः शिवं महत्त्वेन प्रतिपादयति वैष्णवस्तु विष्णुं ॥ तदत्र विषये माध्य-
श स्थिमवलंबयंतो भवन्तोस्मादृशांसंयमपनयंतु ॥ अथ सकलविद्यानिधिर्विद्वान् ॥ किमत्र विषये माध्यस्थ्यमस्माकं ॥ आकर्णयतावत् ॥
कालस्तत्ततरः कलिः कलिमयस्तस्मिन् कियञ्जीवितसंपत्तिः कियती कियत्यपिमतिर्विद्यावलंब्या कियत् ॥ किं ब्रूमो महिमानमस्य तु महा-
मोहस्य हास्यास्पदं यत्तत्रापि च गर्वपर्वतधरो वर्धते सर्वजनः ॥ २७ ॥ प्रभो तस्मादन्योन्यं सर्वथा गर्वमपहाय सर्वे विद्यादिवास्तवशास्त्रार्थ-
पर्यालोचयन्ति तदानेह शब्दाः प्रभवन्ति ॥ बहुधा स्मिन्नेव कलिवलिनि कलौ युगेऽपि गतकृतिप्रयशास्त्रार्थैर्वैवपारवंडप्रायैः पंडितं म-
न्यैर्मोहिताः शैवाः विष्णुं वैष्णवाश्च शिवं निदं लोभकृतिविशेषाभिमानिनो मुक्तिमाकांक्षन्ति ॥ वस्तुतस्तु ॥ मया पुराणोपपुराणयुक्ताः सां-
गाश्च वेदाः स्मृतयः समस्ताः ॥ शास्त्राणि सर्वाणि विलोकितानि न कापि दृष्टः शिवविष्णुभेदः ॥ २८ ॥ अहंपुनः पंडितमंडलीनां पृच्छामि
सर्वानपि ते वदंतु ॥ अतोऽस्मत्तो शास्त्रपुराणमध्ये केनापि दृष्टः शिवविष्णुभेदः ॥ २९ ॥ अथ सर्वे तार्किकप्रभृतयः शास्त्रज्ञाः पौराणिका-
द्याश्चान्ये युगपद्बुधः ॥ महेशानारायणयोर्विभेदो न कापि दृष्टो न खलु श्रुतो वा ॥ अद्यैतयोरेव मुखान्नवीनः सर्वे रपि श्रूयत एव वादः ३०

पातजलस्य ९ पौराणिकस्य १० ज्योतिर्विदः ११ आयुर्वेदविदः १२ वैद्याकरणस्य १३ अलङ्कारिकस्य १४ चार्वाकस्य १५ अथ चार्वाकेण सर्व
 विद्वन्मतदृष्टेन तार्किकापेक्षा ॥ इति द्वयस्तरंगः ॥ अथ तृतीयस्तरंगे ॥ तार्किककृत चार्वाकमतखंडनं ॥ इति तृतीयस्तरंगः ॥ अथ चतुर्थे
 तार्किकमतप्रक्रिया ॥ इति चतुर्थस्तरंगः ॥ अथ पंचमे ॥ मीमांसकमतनिरूपणं कृत्वा तत्खंडनार्थं नैयायिके प्रवृत्ते तत्खंडनाय वेदांतिनिमी
 मांसकसहायार्थं प्रवृत्ते वेदांतमतखंडनपूर्वकं मीमांसकवेदांतिनोनैयायिकं कृतोपहासपूर्वकं स्वमतस्थानित्यज्ञानानंदादिगुणकस्य
 रास्यप्रार्थनापूर्वकं स्वप्रौढिवादः ॥ इति पंचमस्तरंगः ॥ अथ षष्ठे ॥ सारव्यमतप्रक्रियानिरूपणपूर्वकं नैयायिककृत तत्खंडनं ॥ इति षष्ठस्तरंगः ॥
 अथ सप्तमे ॥ पातजलमतनिरूपणं ॥ इति सप्तमस्तरंगः ॥ अथाष्टमस्तरंगे ॥ वैष्णवोपासकशैवोपासकरामछणोपासकराधोपासका
 नां स्वस्य देवोत्कर्षनिरूपणाभिनिवेशे प्रवृत्ते हरिहराभेदेनोभयोपासकेन सर्वेषां वादप्रशमने कृते सर्वेकवाक्यतया सर्वेषामानंदो
 देकः ॥ इत्यष्टमस्तरंगः ॥ समाप्ता च विद्वन्मोहनरंगिणी ॥ ४३ ॥ श्रीः ॥ ४४ ॥ श्रीमहालक्ष्मीर्पणम अस्तु ॥ ४५ ॥ इत्यष्टमस्तरंगः समाप्तः
 ॥ ४६ ॥ शके १७ शै २९ वर्षे प्रभवनामसंवत्सरे काल्युनसितपंचम्यां सौम्यवासरे उदगयने रात्रौ द्वितीयप्रहरेश्रीशंकरसंनिधौ २९

येकोचित्पुरुषानिजात्मकचिदानंदप्रबोधाप्रयेयत्वेनाविबुधवासनाहतिविधिवाञ्छतिवाञ्छंतुते ॥ वाञ्छामोवयमाशुतफलद्वारेचित्तेज
रीजंमतामस्माकंवितिसंततहरिहराद्वैतात्मिकावासना ॥ ३६ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ द्वैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोद्बुधुधिशुतोभट्टाचार्य
शतावधानश्रितयोगैडाइवाभूत्वाविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणीननुचिरंजीवेनतत्तन्मनाशास्त्रेयारचितेहृत्पूतिमर्गस्यस्ररंगोष्टमः ॥ ४
१४० ॥ ॥ इति श्रीचिरंजीवमहाचार्यदत्तविद्वन्मोदतरंगिण्यां अष्टमस्तंभः ॥ ग्रंथसंख्यानुक्रमः ॥ अथप्रमस्तंभः २७ ॥ ४ ॥
अथद्वितीयः ३५ ॥ ६२ ॥ अथतृतीयः ११५ ॥ ७५ ॥ अथचतुर्थः १४७ ॥ १२२ ॥ अथपंचमः २२८ ॥ १५० ॥ अथषष्ठः ३३ ॥ १६३ ॥ अथ
सप्तमः ७० ॥ २५३ ॥ अथाष्टमः १४० ॥ ४ ॥ ३९३ ॥ इत्यष्टौस्तंभरंगाः ३९५ ॥ ४ ॥ ॥ अथास्यानुक्रमः कथ्यतेसुब्रह्मण्येनविदुषा ॥
अष्टौस्तंभाः ॥ प्रथमस्तंभेग्रंथकर्तुः कवेः कुलीनताकथनपूर्वकमेतद्व्यादरवतांतंनषट्कप्रमेयावगाहयोग्यताप्रदर्शनसुरेव
स्वप्रोदिप्रदर्शनं ॥ १ ॥ अथद्वितीयस्तंभे ॥ तत्तन्मताभिन्नपंडितानांतत्तद्देवोक्तिपूर्वकसमाप्रवेशोक्तिः ॥ तत्राक्रमः ॥ वैष्णवस्य १
शैवस्य २ शाक्तस्य ३ हरिहराद्वैतवादिनः ४ वैशेषिकेणसहनेय्यायिकस्य ५ पूर्वमीमांसावतः ६ ॥ उत्तरमीमांसावतः ७ ॥ सांख्यस्य ८

आवलोपनाम्ना हरिरामै कलिखितमिदं पुस्तकं समाप्तम् ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ लेखकपाठकयोः शुभमस्तु ॥ स्वार्थपरोपकारार्थं च ॥ एतन्नरगुदयामे लिखितं ॥ ॥ ॥ अदृष्टदोषान्मतिविभ्रमाहाय किंचिद्गुणं लिखितं मया ॥ तत्सर्वमर्थैः परिशोध्यनीयं योपनकुवात् वलुलेखनस्य ॥ १ ॥ शुभमस्तु ॥ ७ ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुभमशुभं वा मम दोषो न विद्यते ॥ १ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ तैलादक्षे जलादक्षे रक्षो छिथि लब्धनात् ॥ कष्टेन लिखितं ग्रंथं यत्नेन प्रतिपाद्यते ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ श्रीः ॥ राम ॥ चंद्र ॥ प्रसा ॥ नृ ॥ श्री ॥ ण ॥ य ॥ ण ॥ जय ॥ जय ॥ कृष्ण ॥

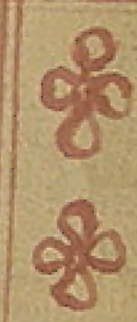

॥७
१३

+

+

॥ इति विदुर्भोदतरगिण्यां अष्टौत्तरंगाः समाप्तः ॥

३०

॥

३०